

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV LINGVISTIKY PŘI KATEDŘE BOHEMISTIKY

DIPLOMOVÁ MAGISTERSKÁ PRÁCE

OD HLAVYAŽ K PATĚ
ANEŽ
SOMATICKÁ FRAZEOLOGIE JAKO OBRAZ KONCEPTUALIZACE
TĚLESNÉ ZKUŠENOSTI V JAZYCE

Vedoucí práce: Mgr. Marek Nagy

Autor práce: Bc. Aneta Mlejnková
Studijní obor: Obecná lingvistika
Ročník: II.

2011

Prohlašuji, že svoji magisterskou diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Olomouc, 28. dubna 2011

.....
Bc. Aneta Mlejnková

Děkuji vedoucímu práce, Mgr. Marku Nagyovi, za jeho podporu, osobní a pozitivní přístup a za jeho konstruktivní rady, které mi věnoval při (inter)aktivních konzultacích.

Děkuji také svým blízkým, kteří stáli a stojí při mně a nešetří svou pozitivní energií.

OBSAH

PŘEDMLUVA.....	6
ÚVOD.....	8
TEORETICKÁ ČÁST	11
1. VĚDA A KOGNICE	12
1.1 Kognitivní věda.....	12
1.2 Kognitivní lingvistika	14
1.2.1 Kognice a jazyk	14
1.2.2 Kognitivní lingvistika a zahraniční diskurs	15
1.2.3 Kognitivní lingvistika a český diskurs.....	16
2. KOGNICE A TĚLESNOST	17
2.1 Dualismus těla a mysli.....	17
2.2 Experiencialismus.....	18
2.3 Tělesné prožívání.....	20
2.4 Představová schémata	21
2.5 „The Senses of Embodiment“	25
2.6 Metafory, kterými žijeme	27
3. TĚLESNOST A FRAZEOLOGIE.....	30
3.1 Jazykový obraz světa	30
3.2 Frazeologie a jazykový obraz světa.....	31
3.3 Tělesnost a frazeologie	33
3.4 Poznámka k frazeologii	35
PRAKTICKÁ ČÁST	37
Metodika praktické části.....	38
1. BÁZOVÁ SLOVA A JEJICH FREKVENCE V RÁMCI JEDNOTLIVÝCH ČÁSTÍ TĚLA	39
1.1 TĚLO ZVENČÍ.....	39
1.1.1 HLAVA + KRK.....	39
1.1.2 TRUP	40
1.1.3 RUKA	41
1.1.4 NOHA.....	41
1.2 TĚLO ZE VNITŘ	42
2. SÉMANTICKÁ ANALÝZA FRAZÉMŮ NEJFREKVENTOVANĚJŠÍCH BÁZOVÝCH SLOV	46
2.1 TĚLO JAKO JEDNOTA SVÝCH ČÁSTÍ.....	46
2.2 TĚLO JAKO POČÍTADLO – TĚLO JAKO MÍRA/MĚŘÍTKO	48
2.3 ORIENTACE TĚLA V PROSTORU.....	53
2.4 VZHLED TĚLA – PŘIROVNÁNÍ NA ZÁKLADĚ VIZUÁLNÍ PODOBNOSTI .	62
2.5 ČÁST TĚLA A JEHO TYPIKUM	67
2.6 TĚLO JAKO OBĚŤ / RUČITEL.....	92
2.7 LIDSKÉ TĚLO = ČLOVĚK – LIDSKÉ TĚLO = ŽIVOT.....	95
2.8 TĚLO ZNAMENÁ CHARAKTER – PŘIPSANOU VLASTNOST	98
2.9 LIDSKÉ TĚLO A VYJADŘOVÁNÍ EMOCÍ A LIDSKÝCH VZTAHŮ.....	105

2.10 TĚLO JAKO SDĚLOVACÍ / KOMUNIKAČNÍ PROSTŘEDEK – TĚLO JAKO SIGNÁL DOHODY/ SOUHLASU/ NESOUHLASU	117
ZÁVĚR	120
ANOTACE	122
SEZNAM POUŽITÉ LIERATURY	123

PŘEDMLUVA

Sapir a Whorf by měli radost aneb Co vedlo ke vzniku této práce

Myšlenka, která formovala vznik předkládané práce, nepřišla ve formě spontánního prožvení, ale dozrávala s postupem času a studia.

Rok života v jiné zemi v rámci zahraniční studijní stáže nebyl pocíťován jako „rok jinde“ nebo „rok v cizině“, ale především jako rok v jiných jazycích. Nebyl to jenom mateřský jazyk dané země, ale spousta různých jazyků mateřských pro další studenty, kteří přijížděli za poznáním. Primární potřeba prostého porozumění v rovině jednoduchých vět se později změnila ve snahu a vlastně intuitivní potřebu vžít se do jazyka, který byl tehdy určujícím časoprostorem. Netrvalo dlouho a slova v cizím jazyce se řinula bez předchozího „vnitřního“ překládání z původního českého vyjádření, netrvalo dlouho a člověk začal ve zdejší jazyce myslet. Silná zkušenost přišla s absolvováním jazykového kurzu slovanského jazyka, kde byli všichni kolegové z hostující neslovanské země a měli třeskuté potíže pochopit různé principy fungování tohoto slovanského jazyka, které samozřejmě pro nově příchozího „přespolního“ kolegu byly naprosto přirozené. Snaha přiblížit mnohdy bezradným kolegům pro ně nepochopitelné gramatické jevy, a sice v jazyce mateřském pouze jim, přiváděla často na mysl otázky o fungování jazyka, schopnosti vědomě reflektovat posloupnosti vlastního jazyka a hlavně otázky změny myšlení a nahlížení na svět, která se vždy s „přepnutím“ do jiného jazyka okamžitě objevila. Zájem o jazyk jako fenomén později ještě více posílilo setkání se specifickou částí lexikonu, s částí slovní zásoby, která je pro každý jazyk jedinečná a k jejímu porozumění mnohdy nestačí i sebelepší zvnitřnění gramatiky a slovní zásoby. Řeč je o frazeologii. Čím víc si člověk myslel, že právě u té nebo u jiné frazeologické jednotky bude vyjádření v obou jazycích stejné, tím víc se lišilo. Ne/podobnost frazeologických jednotek mateřského jazyka a dalšího slovanského jazyka inspirovala vznik bakalářské absolventské práce¹.

Život mimo domov přinesl tehdy i emoce spojené s partnerstvím, které byly prožívány v nemateřském jazyce, schopnost „vykomunikovat“ veškeré pocity a dojmy, radost i zlost, v cizím jazyce za naprostého odpoutání od mateřské řeči. Tento fakt zřejmě nejvíc podnítil zájem o studium jazyka v obecnější rovině, než je morfologie a

¹ MLEJNKOVÁ, Aneta. Konfrontace české a polské frazeologie z oblasti živé přírody. Č. Bud., 2009. bakalářská práce (Bc.). JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH. Filozofická fakulta

syntax českého jazyka, zájem o jazyk jako médium našeho světa a života v něm, zájem o jazyk jako životní filozofii, limitu i nástroj našeho poznání, fascinující součást lidského bytí.

V rámci přístupů a teorií, které byly při dalším studiu poznány, jevila se jako nepřitažlivější ta větev jazykovědy, která reprezentuje zájem o jazyk jako součást procesu lidského poznávání, a sice kognitivní jazykověda. A jelikož tu nebyla snaha „pídit“ se po vyčerpávajícím popisu textu, sestavení univerzální gramatiky nebo práci s masou jazykového materiálu, ale snaha poznat, co vše se skrývá za jazykem, co jazyk limituje, jak jazyk limituje naše čítí světa, čím je naopak sám limitován, atd., nejbližší se staly myšlenky o rozhodujícím postavení našeho vlastního těla, pro naši zkušenost se světem a jeho následnou reflexi v jazyce.

ÚVOD

Od hlavy až k patě aneb Tělo a frazeologie

Jak bylo řečeno výše, zájem, na jehož základě se zrodila předkládaná práce, je zaměřen v obecném slova smyslu na lexikon a kognitivní přístup k jazyku. V užším smyslu se jedná právě o frazeologické jednotky a teorii principu tělesnosti.

Práce se skládá ze dvou částí, teoretické a praktické. Pojďme si je nyní přiblížit.

Teoretická část je strukturována do tří oddílů, *Věda a kognice*, *Kognice a tělesnost*, *Tělesnost a frazeologie*. Jak již naznačuje chronologie v názvech těchto podkapitol, přesouváme se od obecného rámce kognitivní vědy jako takové až k samotnému vztahu tělesnosti a frazeologie.

Oddíl *Věda a kognice* mapuje nejdříve v krátkosti východiska kognitivní vědy, ukazuje její multidisciplinární záběr, a poté přechází ke kognitivní lingvistice. Uvažuje vztah kognice a jazyka a dává zaznít kontrastu, který lze najít mezi interpretací kognitivní lingvistiky v zahraničním diskursu a interpretací této disciplíny čistě na půdě jazykovědy české.

Oddíl *Kognice a tělesnost* se soustředí na vztah mysli a těla. Na počátku vzpomíná Descartův dualismus. Reflektuje protiklad experiencialismu a objektivismu a následně se přesouvá k tělesnému prožívání a Johnsonově „embodimentu“. Zastavuje se též nad představovými schémata, image schememas. Uvádí přehled možných interpretací výrazu „embodiment“. Oddíl uzavírá interpretace tělesnosti z hlediska metafor, jak ji definoval Johnson společně s Lakoffem.

Třetí a poslední oddíl, *Tělesnost a frazeologie*, usouvztažňuje jazykový obraz světa, frazeologii a tělo. Jestliže kognitivní lingvistika ve smyslu embodimentu a experiencialismu akcentuje jako rozhodující faktor pro konceptualizaci naší zkušenosti se světem právě naše vlastní tělo, a jestliže se chceme dozvědět více o jazykovém obrazu světa a tedy i o nás samých, je nasnadě, že nahlížíme somatickou frazeologii. Oddíl uzavírá poznámka k frazeologie, která přehledově uvádí kořeny frazeologie v minulosti a interpretuje přístup k frazeologii F. Čermáka na jedné straně a E. Mrhačové na straně druhé.

Praktická část je již zaměřena ryze na práci s frazeologickými jednotkami. Jako nejčastější a velmi výrazný motivační zdroj frazeologie se jeví především dva celky: názvy částí lidského těla a názvy zvířat. Jelikož jsme se zooapelativy již pracovali a

protože se snažíme mapovat tělesnou zkušenost člověka odrážející se v jazyce, zvolili jsme frazeologické jednotky somatické. Použili jsme materiál shromážděný v tematickém slovníku E. Mrhačové *Názvy částí lidského těla v české frazeologii a idiomatice. Životnost jednotlivých FJ souboru byl získán excerpcí Slovníku spisovného jazyka českého, speciálních lexikografických prací (viz seznam pramenů), publicistických textů a beletrie současnosti i ze záznamů živého mluveného jazyka, byla ověřována dotazníkovou cestou ...*² Autorka zohledňuje i synonymická vyjádření jako např. huba, zobák, papula / ústa.

Frazeologické jednotky podrobujeme nejdříve frekvenční a následně sémantické analýze. Hledáme schémata, která prostupují excerpovanými jednotkami.

Každé schéma je analyzováno z hlediska vlastností a charakteristik, které můžeme ve frazémeh najít, a z hlediska skutečností, které frazémy interpretují a hodnotí. Konkrétní frazeologické jednotky vždy vzápětí též připojujeme.

Quo vadis aneb Kam kráčí předkládaná práce

Z hlediska studia jazyka se frazeologii nepřikládá centrální význam. I když vnímána jako oblast periferní, je frazeologie v každém jazyce velice výraznou součástí jeho slovní zásoby. Frazeologické jednotky nejsou jen ztělesněním nápaditosti a vynalézavosti uživatelů daného jazyka, ale vypovídají i o celkovém náhledu konkrétního národa na svět a na život v něm.

Cílem předkládané práce z hlediska kognice je demonstrovat na bázi frazeologických jednotek důležitost fyzické zkušenosti našeho těla a ukázat, že přes naše tělo konceptualizujeme i věci abstraktní.

Dalším cílem práce je sémantická analýza frazeologických jednotek, které doposud nebyl věnován v rámci frazeologického bádání zřetel. Setkáváme se soubornými slovníky frazeologických jednotek, s tematickými slovníky, sémantické hodnocení však prozatím zázemí nemá. Klademe si za cíl ukázat, že frazeologické jednotky nemusí být vždy jen pouhou sumou jednotek, které „nezapadají“ do pravidelnosti „klasické“ gramatiky. Chceme poukázat i na to, jakým bohatým materiálem je frazeologie z hlediska zrcadlení specifika jejího národa.

² MRHAČOVÁ, Eva; *Názvy částí lidského těla v české frazeologii a idiomatice: Tematický frazeologický slovník II.* Ostrava 2000. s. 4-5

Přínos práce spatřujeme jednak v novém způsobu reflexe frazeologických jednotek, jednak v samotném ověřování jednoho z definovaných principů v rámci kognitivní lingvistiky. Apelujeme na to, že frazeologické jednotky mohou být klasifikovány z hlediska sémantického, a proto vidíme v naší práci inspiraci pro další ubírající se tímto směrem. Práce též princip tělesnosti pouze „nedisktuje“, ale pracuje s tímto konceptem přímo, tedy na konkrétním, aktuálním a živém, většinou v mluveném projevu užívaném, jazykovém materiálu.

TEORETICKÁ ČÁST

1. VĚDA A KOGNICE

1.1 Kognitivní věda

V 50. letech 20. století se ve vědě začala objevovat tendence studovat problém z více než jednoho myslitelného aspektu a diskutovat o výsledcích jeho poznání s představiteli různých oborů. Byla pořádána sympozia, která témata poutala pozornost různých odborníků. K takovým sympoziím patřilo například symposium o teorii informace, které bylo uspořádáno v Massachusettském technologickém institutu v září 1956. Od tohoto roku byla pořádána mezioborová setkání často a jejich výsledkem je stimulace mezioborové spolupráce a stavení kognitivní vědy, zastřešující orientaci několika vědních disciplín.

Definice kognitivní vědy se vyskytují později, až v 70. letech 20. století. Většinou je kognitivní věda chápána jako *empiricky založené úsilí zodpovědět odvěké epistemologické otázky, zvláště takové, které jsou soustředěny na podstatu poznání, jeho zdrojů, vývoje, komponent a strukturace*³.

Odborná literatura obsahuje širší a užší vymezení kognitivní vědy. Širší pojetí předpokládá studium všech forem poznání, a to jak u živých tvorů (u člověka i u zvířat), tak i tvorbu poznatků u počítačů. Užší vymezení je vztaženo pouze k výkladu lidského poznání.⁴

Kognitivní věda je chápána jako multidisciplinární obor spojující šest věd, a to filozofii, lingvistiku, psychologii, teorii umělé inteligence, antropologii a neurovědní disciplíny. Pro přehled vzájemných vazeb mezi těmito disciplínami uvádíme schéma, viz Obr.1⁵.

³ SEDLÁKOVÁ, M. Vybrané kapitoly z kognitivní psychologie : Mentální reprezentace a mentální modely. Praha 2004, s. 33

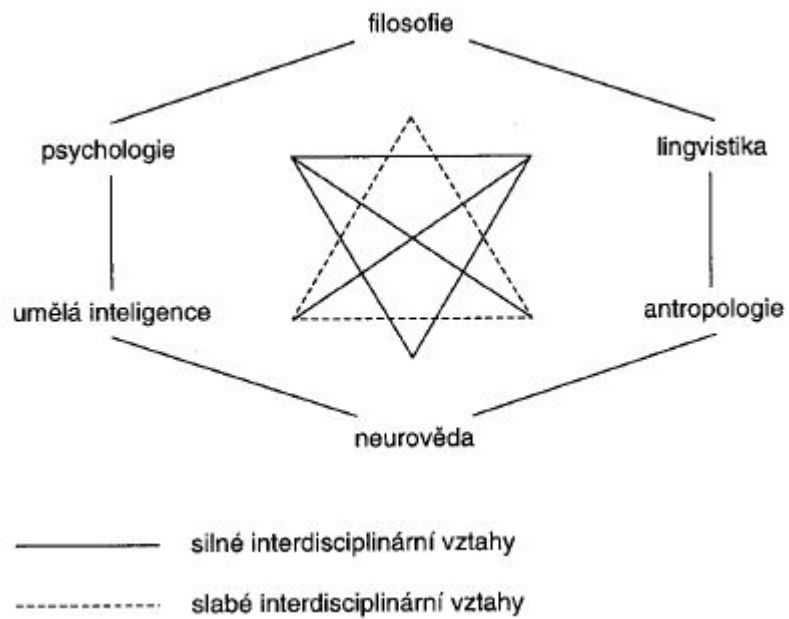
⁴ Schwarzová uvádí kognitivní vědu jako oblast, která *se zabývá obecnými a specifickými aspekty kognice*.

(SCHWARZOVÁ, M. Úvod do kognitivní lingvistiky. Praha 2009. s. 5)

Čermák píše o kognitivní vědě jako o vědě *o pozná[vá]ní, disciplína studující znalost se zřetelem k člověkově schopnosti myslet a mluvit*. (ČERMÁK, F. Jazyk a jazykověda. Praha 2001, s. 95)

Pro Černého je kognitivní věda široce pojatý obor, který přesahuje hranice psychologie, má výrazně interdisciplinární charakter a předpokládá úzkou spolupráci mezi všemi obory, které se kognitivními procesy zabývají a mohou ze svého zorného úhlu přispět jejich objasnění. (ČERNÝ, J. Dějiny lingvistiky. Olomouc 1996. s. 379)

⁵ SEDLÁKOVÁ, M. Vybrané kapitoly z kognitivní psychologie : Mentální reprezentace a mentální modely. Praha 2004, s. 35

Obr. 1

V kognitivní vědě se vychází z pohledu, který chápe lidskou mysl jako příliš komplikovanou na to, aby bylo možné ji jasně nahlédnout nebo studovat přijetím prizmatu jediné disciplíny. Vědecké pochopení předmětu jejího zájmu, tedy kognice, je věcí syntézy.

Kognitivní věda spojuje svým společným předmětem výzkumu i heterogenní přístupy, v rámci své interdisciplinaritě se vyznačuje mnohostí metod a teorií.

1.2 Kognitivní lingvistika

1.2.1 Kognice a jazyk

Termín „kognice“, jak tvrdí M. Schwarzová je *užíván pro všechny procesy, při kterých se informace ze sensorických vstupů transformují, redukuje, rozpracovávají, ukládají, vybavují a využívají... V kognitivistických přístupech je lidské poznávání nahlíženo jako systém mentálních struktur a procesů a je popisováno pomocí modelů, které berou ohled na složitost mentálních aktivit. Člověk má určité vrozené kognitivní dispozice⁶.*

Jazyk se v rámci kognitivního paradigmatu zkoumá jako specifický výraz kognitivních procesů člověka. Přirozený jazyk a lidská kognice jsou neoddělitelně propojeny, jazyková kapacita člověka je specifickou částí kognice.

„Kognice“ je obecnější pojem, „jazyk“ je zde zahrnut. Studium jazyka je tedy vždy součástí výzkumu kognice. *Jazyk je tedy chápán jako specifický výkon lidské mysli a jako mentální systém znalostí integrovaný do celku kognice⁷.* Poznání tohoto systému může pak posloužit k poznávání lidské mysli.

⁶ SCHWARZOVÁ, M. Úvod do kognitivní lingvistiky. Praha 2009, s. 10

⁷ Srov. SCHWARZOVÁ, M. Úvod do kognitivní lingvistiky. Praha 2009, s. 31

1.2.2 Kognitivní lingvistika a zahraniční diskurs

Zahraniční literatura nabízí celá kompendia věnovaná kognitivní lingvistice.

Když V. Evans a M. Greenová hovoří se ve své úvodní kapitole⁸ o pojetí jazyka v kognitivní lingvistice, říkají: *Language offers a window into cognitive function, providing insights into the nature, structure and organisation of thoughts and ideas.* Na otázku v čem se kognitivní lingvistika liší od jiných věd, které se též zabývají zkoumáním jazyka, odpovídají následovně: *The most important way in which cognitive linguistics differs from other approaches to the study of language, then, is that language is assumed to reflect certain fundamental properties and design features of the human mind.* Zmiňují též „two key commitments“, které jmenoval pro kognitivní jazykovědu G. Lakoff. Pro přehled uvádíme jejich charakteristiku⁹.

These are (1) the 'Generalisation Commitment': a commitment to the characterisation of general principles that are responsible for all aspects of human language, and (2) the 'Cognitive commitment': a commitment to providing a characterisation of general principles for language that accords with what is known about the mind and brain from other disciplines.

D. Geeraerts a H. Cuyckens ve svém handbooku také zdůrazňují neexistenci jediné závazné definice kognitivní lingvistiky:

... Cognitive Linguistics is not a single theory of language, but rather a cluster of broadly compatible approaches.¹⁰ ... Cognitive linguistics is a building with many rooms, ...¹¹

⁸ EVANS, Vyvyan; GREEN, Melanie. *Cognitive Linguistics : An Introduction*. Edinburgh 2000. What does it mean to know a language, s. 5

⁹ EVANS, Vyvyan; GREEN, Melanie. *Cognitive Linguistics : An Introduction*. Edinburgh 2000. s. 27-28

¹⁰ GEERAERTS, Dirk; CUYCKENS, Hubert. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. New York 2007, s.3

¹¹ GEERAERTS, Dirk; CUYCKENS, Hubert. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. New York 2007, s. 10

1.2.3 Kognitivní lingvistika a český diskurs

Názory na roli kognitivní lingvistiky v rámci jazykovědného zkoumání v českém prostředí se liší.

Sumarizující reflexi kognitivního přístupu k jazyku můžeme najít u I.Vaňkové, která se sama zabývá kulturně inspirovanou kognitivní lingvistikou¹². Vaňková komentuje zázemí kognitivní lingvistiky v rámci českého jazykovědného prostředí takto¹³:

Česká jazykověda se ve svých hlavních proudech věnuje zatím spíše jiným problémům, zajímají ji zejména vlastnosti jazyka jakožto systému a jak se systémové vlastnosti realizují v komunikaci. Hlavní proudy bychom mohli označit jako lingvistiku strukturní, resp. funkčně-strukturní, a lingvistiku orientovanou komunikačně, resp. pragmaticky. Vzhledem k nim představuje kognitivní lingvistika komplementární přístup, akcentující – oproti strukturalistickému důrazu na vztahy mezi prvky systému i oproti akcentaci faktorů pragmatických – třetí aspekt znaku: sémantiku, vztah „věci a slova“, tak jak se promítá ve významu, jak je pojmově reflektován člověkem a lidským společenstvím, utvářen v kognitivních strukturách, podmíněn psychofyzickým ustrojením člověka i kulturním společenstvím, které ho zásadně modifikuje.

Od roku 2009 mohou čtenáři se zájmem o kognitivní přístup k jazyku vzít do rukou též překlad původně německy psaného *Úvodu do kognitivní lingvistiky* od Moniky Schwarzové¹⁴.

Interpretaci kognitivní lingvistiky najdeme i přehledově u J. Černého a F. Čermáka¹⁵.

¹² Viz např. její publikace *Co na srdci, to na jazyku* (Praha 2005) nebo *Nádooba plná řeči* (Praha 2007), a další

¹³ VAŇKOVÁ, I. *Nádooba plná řeči*. Praha 2007. s. 48-49

¹⁴ Z německého originálu *Einführung in die Kognitive Linguistik*, 2. Auflage, vydaného v roce 1996 přeložil Filip Smolík. Připomínáme, že první představení základů této knihy proběhlo již v roce 1989, v rámci působení autorky na univerzitě v Kolíně nad Rýnem.

Schwarzová zde specifikuje místo lingvistiky v rámci kognitivní vědy takto: *Kognitivní lingvistika se vymezuje jako ta část kognitivní vědy, která se zabývá popisem a vysvětlováním mentálních struktur a procesů lidského jazyka. V centru zájmu kognitivní lingvistiky přitom stojí zkoumání interakce mezi reprezentací a zpracováním jazykových znalostí. Zároveň přiznává, že kognitivní lingvistika není jednotně definovaná oblast. Ačkoli se jedná o etablovanou disciplínu, závazná a jednotná definice kognitivní lingvistiky v současné době neexistuje.* (SCHWARZOVÁ, M. *Úvod do kognitivní lingvistiky*. Praha 2009, s. 5)

¹⁵ Černý přispívá lingvistice v rámci kognitivní vědy významnou účast, jelikož jsou kognitivní procesy úzce svázané s procesy verbálními. Kognitivní lingvistika se podle Černého zabývá hlavně procesem porozumění slyšenému a čtenému textu (Srov. ČERNÝ, J. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc 1996. s. 379) Černý hovoří o tzv. *kognitivním směru* v psychologii, který zkoumá *poznávací funkce jazyka a zejména proces zpracovávání informací v celé jeho složitosti (percepce čili příjem informací, jejich analýza,*

2. KOGNICE A TĚLESNOST

2.1 Dualismus těla a mysli

Jsme myslí s tělem nebo tělem s myslí? Otázka, jaký je vztah mezi myslí a hmotným tělem a jaká je jeho povaha, již nevede k tvrzením a hypotézám pouze filozofii.

Velký vliv na uvažování o této problematice měl pro novověké myšlení René Descartes, když ve svých *Meditationes de prima philosophia* argumentoval pro dualismus těla a mysli.¹⁶ Zatímco materiální svět můžeme podrobit pochybám, o světě mysli toto tvrdit nelze, a tím je Descartes veden k myšlence o rozdílnosti obou světů.

Karteziánský dualismus vedl k předpokladu, že mysl může být nahlížena bez souvztažnosti s tělem. V moderní lingvistice je tento racionalistický přístup reprezentován především generativní gramatikou vyvinutou Noamem Chomským.

Kognitivní lingvistika není v tomto smyslu „racionální“ a nechává se inspirovat tradicí psychologie a filozofie, která zdůrazňuje důležitost lidské zkušenosti, stěžejní postavení lidského těla a specifickou strukturaci kognice danou faktem, že „jsme lidé“. Toto empirické hledisko tedy neuznává izolaci lidského těla, tělesnosti, od lidské mysli a tím tedy od lidského jazyka.

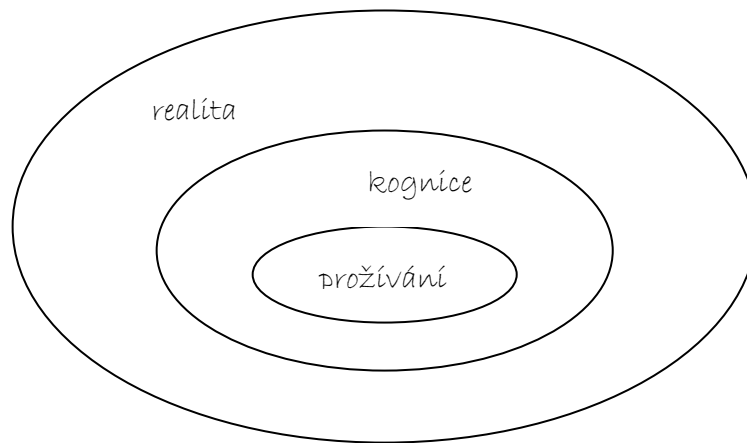
interpretace, kódování, ukládání a přechovávání, ale i vyhledávání, vyhodnocování a přetváření na informace nové) (ČERNÝ, J. Dějiny lingvistiky. Olomouc 1996. s. 352)

Hodnotící hledisko prezentuje F. Čermák. Ke kognitivní lingvistice se vyjadřuje následovně: *Novější vývoj lingvistiky je stále charakterizovaný přemírou nových směrů, většinou dočasné povahy. Oblibu si získala v posledních letech 20. století mj. kognitivní lingvistika, původně inspirovaná Chomským a jeho přesvědčením o potřebě studia jazyka jeho vyvozováním z lidské mysli. Později však, především pod vlivem G. Lakoffa, M. Johnsona a W. R. Langackera, se mění v široce orientované hnutí bez konzistentní metodologie a s velkým důrazem na psycholingvistické přístupy a vyvozování závěrů o jazyce z odhalovaných (často však spíše odhadovaných) mentálních struktur.* (ČERMÁK, F. Jazyk a jazykověda. Praha 2001, s. 214)

¹⁶ Interpretaci Descartových *Meditationes* je možno nahlédnout ve svazku přednášek Jana Patočky vydaných pod názvem *Tělo, společenství, jazyk, svět* (OIKOYMENH, 1995)

2.2 Experiencialismus

Nahlížíme-li na prožívání a kognici jako na ovlivněné zkušeností našeho těla, je nám jasné, že toto hledisko ovlivňuje náš celkový výzor reality. Vzájemnou propojenost těchto tří komponent bychom mohli znázornit následujícím schématem.

V rámci formální sémantiky se uvažuje o roli jazyka jako deskriptora světa. Vychází z představy, že svět je objektivní realitou, který jazyk pouze reflektuje. Kognitivní lingvistika tento objektivní přístup odmítá. Realita není objektivně pro jazykovou reflexi dána, naopak, je z velké části konstruována přirozeností našeho těla¹⁷. Jazyk není chápán jako přímé zrcadlo světa, daleko spíše odráží svět viděný přes čočku naší tělesnosti.

Toto vidění vztahu mezi člověkem, světem a jazykem formuloval G. Lakoff jako *experiencialismus* nebo též *zkušenostní realismus*. V následujícím přehledu uvádíme hlavní premisy experiencialismu v protikladu k objektivismu.¹⁸

Experiencialismus	Objektivismus
Myšlení je <i>závislé na těle</i> . Naše tělesné zkušenosti dávají vyrůst strukturám, na jejichž základě sestavujeme pojmové	Myšlení je abstraktní a nezávislé na těle. Abstraktní symboly mohou mít vazby na věci ve světě nezávisle na specifických

¹⁷ Nutno dodat, že to samozřejmě neznamená, že by kognitivní lingvistika odmítala existenci objektivního světa ve smyslu fyzické entity nezávislé na člověku.

¹⁸ LAKOFF, George. *Ženy, oheň a nebezpečné věci : co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha 2006. s. 12-14

<p>systemy. Jádro těchto systému je přímo ukotveno ve vnímání, pohybech a zkušenostech fyzické a sociální povahy.</p>	<p>vlastnostech jakéhokoli organismu. Lidské tělo může hrát roli při výběru pojmů, ale nemá zásadní vliv na charakterizaci základu určitého pojmu.</p>
<p>Myšlení je <i>imaginativní</i>. Pojmy přímo neukotvené ve zkušenosti jsou zastoupeny metaforami, metonymiemi, mentální obrazností. Tato schopnost imaginace umožňuje myslet „abstraktně“ a pojmut i to, co nemůžeme vidět nebo čeho se nemůžeme dotknout.</p>	<p>Symbyly získávají svůj význam přes vazbu na vnější svět, se kterým korespondují, jsou vnitřním zobrazením vnější zkušenosti. Mysl je zrcadlem skutečnosti, rozum zrcadlí logiku vnějšího světa.</p>
<p>Myšlení má <i>vlastnosti celistvého tvaru (gestaltu)</i>, není atomistické. Pojmy mají celkovou strukturu.</p>	<p>Myšlení je atomistické; může být úplně rozloženo na jednoduché „stavební bloky“/symbyly, které jsou poté sestavovány do celků dle určitých pravidel</p>
<p>Myšlení je <i>strukturováno ekologicky</i>. Efektivita kognitivních procesů jako je např. učení se závisí na celkové struktuře pojmového systému. Myšlení není pouze mechanická manipulace se symbyly.</p>	<p>Myšlení spočívá v mechanické manipulaci s abstraktními symbyly. Mysl je abstraktní stroj, pracující s těmito symbyly podobně jako počítač s algoritmy.</p>
<p>Pojmové struktury mohou být popsány pomocí <i>kognitivních modelů</i>.</p>	<p>Myšlení je logické, v úzkém a technickém slova smyslu. Myšlení lze modelovat systémy užívanými v matematické logice. Jsou to systémy abstraktních symbylů definované obecnými principy.</p>

Na základě přístupu, který vnímá pojmový systém jako tělesný, v tom smyslu, že naše tělesná zkušenost formuje koncový pojem a pojmovou strukturu, můžeme nyní nahlédnout, jakým způsobem je tento pojmový systém zpracováván a manifestován v jazyce a jakým způsobem se v jazyce zakládá význam na pojmech derivovaných z naší tělesné zkušenosti.

2.3 Tělesné prožívání

Naše prožívání je především tělesného charakteru; to, jakým způsobem interagujeme se světem kolem nás a jak pak tuto interakci reflektujeme, vnitřně i ve vztahu k okolí a k lidem kolem nás, je velkou měrou ovlivněno naším fenotypem. Tato tělesného charakteru prožívání vychází ze skutečnosti, že máme druhově specifický náhled na svět daný přirozeností našeho těla. Jinými slovy, naše strukturace reality je do velké míry dána měřítkem našeho vlastního těla.

Ptáte se, jakým způsobem může naše tělo ovlivnit naše vnímání? Nasnadě je celá řada příkladů...

Například pro vnímání barevného spektra má člověk k dispozici asi tři druhy fotoreceptivních buněk, na rozdíl od ostatních živočišných druhů, které mohou využít jen omezené množství těchto receptorů. Na tomto základě je formováno naše vizuální čítí světa.

Můžeme uvažovat též vnímání gravitace. Člověk se musí odrazit od země, aby vyskočil, kolibřík se vznese do vzduchu hned, jakmile začne kmitat křídly. Jiné vnímání gravitace mají ryby a ostatní živočichové žijící ve vodě, která tlumí účinky zemské přitažlivosti. Kolibřík může též kdykoli spontánně a hned zastavit svůj pohyb, na rozdíl od člověka; atlet po závodu na sto metrů musí za cílovou rovinou nechat tělo „doběhnout“, než se dostane do klidové fáze.

Myšlenka zohledňující specifika prožívání v rámci každého organismu je u Evanse a Greenové nazývána *variable embodiment*.¹⁹

¹⁹ EVANS, Vyvyan; GREEN, Melanie. *Cognitive Linguistics : An Introduction*. Edinburgh 2000. s. 45

2.4 Představová schémata

Fakt, že naše prožívání okolního světa má tělesný charakter, se odráží následně v lidské kognici. Naše „realita“ je funkcí naší tělesné zkušenosti. Realitu utváříme na základě toho, co vnímáme a chápeme, což vychází primárně z naší tělesné zkušenosti. Z tohoto hlediska lidská mysl musí tedy reflektovat vklad našeho tělesného prožívání. Mark Johnson²⁰ vykládá jako cestu manifestace naší tělesné zkušenosti tzv. představová schémata, *image schemas*. Tato schémata vycházejí ze zkušenosti se světem, zprostředkované v čisté formě naším tělem, z naší *pre-conceptual experience*²¹. Nejsou to odtělesněné abstrakce, naopak, odvozují svoji podstatu ve velké míře z naší percepční a motorické zkušenosti. Lakoff s Johnsonem považují tato schémata za základ další ve větší míře abstraktní konceptualizace. Jedna z centrálních otázek kladená Lakoffem a Johnsonem v jejich knize *Metafory, kterými žijeme* by mohla znít takto: Kde se bere systematická spojená s naší konceptuální reprezentací? Odpověď spatřují v přímé odpovědnosti tělesné zkušenosti za formování těchto pojmových struktur.

Pojmem schéma se zabývá ve velké míře i kognitivní psychologie, zejména v souvislosti s problematikou mentálních modelů.

I přes různost interpretace pojmu schéma nachází kognitivní psychologie následující společné znaky²²:

- > *Schéma vzniká v závislosti na opakované percepční nebo motorické zkušenosti.*
- > *Schéma představuje abstrakci od jednotlivého, tj. ve schématu jsou uchovány pouze podstatné vztahy mezi částmi celku.*
- > *Schéma bývá chápáno jako výsledek opakované zkušenosti.*
- > *Schéma se podílí na ekonomizaci kognitivních procesů.*
- > *Funkcí schématu je organizace zkušenosti, je uchováno v paměti a předpřipraveno k přijetí či strukturaci další zkušenosti; předpřipraveno k tomu, aby mohlo být naplněno jedinečnými obsahy v procesu dalšího zpracování informací.*

²⁰ JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind : The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago and London 1990

²¹ EVANS, Vyvyan; GREEN, Melanie. *Cognitive Linguistics : An Introduction*. Edinburgh 2000. s. 46

²² SEDLÁKOVÁ, Miluše. *Vybrané kapitoly z kognitivní psychologie : Mentální reprezentace a mentální modely*. Praha 2004. s. 145

Schéma v jednom ze svých nejstarších významů je schéma tělesné. V jeho pojetí se tělesné schéma blíží obecné představě vlastního těla. V novější terminologii *jde o mentální reprezentaci těla, která je založena na zpracování informace nesené interoceptivními a propriocetivními podněty, a o vyhodnocení jak vlastních reakcí, tak reakcí, které subjekt registruje od druhých.*²³

Podstatná funkce se připisuje schématům, která pomáhají vyložit jednotlivé tropy jazyka, které jsou založeny na podobnosti. Zvlášť patrné je to v otázce chápání metafor, které vycházejí z využití analogie. Do výkladu tzv. konceptuálních metafor zavedl představová schémata M. Johnson. *Tato schémata jsou chápána jako dynamické vzorce uspořádání psychického obsahu neseného jednotlivými metaforami*²⁴.

Ve své knize *The Body in the Mind* M. Johnson říká, že tělesné prožívání dává v rámci konceptuálního systému vzniknout představovým schématům. Představová schémata jsou odvozována na základě naší sensorické a perceptivní zkušenosti a interakce ze světem.

Jako jednu z typických tělesných zkušeností, která se promítá do našeho života, jmenuje Johnson „in-out“ orientaci²⁵. *We are intimately aware of our bodies as three-dimensional containers into which we put certain things (food, water, air) and out of which other things emerge (food and water wastes, air, blood, etc.). From the beginning, we experience constant physical containment in our surroundings (those things that envelop us). We move in and out of rooms, clothes, vehicles, and numerous kinds of bounded spaces. We manipulate objects, placing them in containers (cups, boxes, cans, bags, etc.). In each of these cases are repeatable spatial and temporal organizations. In other words, there are typical schemata for physical containment.*

- (i) *The experince of containment typically involves protection from, or resistance to, external forces. (eyeglasses protected in case)*
- (ii) *Containment also limits an restricts forces within the container. (in a jacket I am restrained in my forceful movements)*
- (iii) *The contained object gets a relative fixity of location. (fish i the fishbowl, the cup in the hand)*

²³ SEDLÁKOVÁ, Miluše. Vybrané kapitoly z kognitivní psychologie : Mentální reprezentace a mentální modely. Praha 2004. s. 144

²⁴ SEDLÁKOVÁ, Miluše. Vybrané kapitoly z kognitivní psychologie : Mentální reprezentace a mentální modely. Praha 2004. s. 144

²⁵ JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind : The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason.* Chicago and London 1990. s. 21-22

- (iv) *The contained object becomes either accessible or inaccessible to the view of some observer.*
- (v) *Finally, we experience transitivity of containment. (If I am in bed, and my bed is in my room, then I am in my room.)*

Představová schémata jsou emergentní, tzn. nejsou vrozená a člověk si tato schémata utváří během svého života. Z vývojové psychologie například víme, že se dítě v raných stádiích vývoje učí orientovat ve fyzickém světě, následuje pohybující se předměty očima a později dokáže cíleně po pohybujícím se předmětu vztáhnout ruku.

Vlastnosti představových schémat uvádíme dle Evanse a Greenové.²⁶

- *Image schemas are pre-conceptual in origin*

Představová schémata předcházejí vznik pojmů. Vycházejí přímo z našeho smyslového prožívání, utvářejí se v raných stádiích našeho vývoje a předcházejí tak formování pojmů.

- *An image schema can give rise to more specific concepts*

Představovým schématům je vlastní různá míra obecnosti nebo specifikace, ze schématu obecnějšího mohou být odvozena další více specifická, z těchto pak opět schéma obecnější.

- *Image schemas derive from interaction with and observation of the world*

- *Image schemas are inherently meaningful*

- *Image schemas are analogue representations*

Představová schémata jsou analogická v tom smyslu, že mapují naši smyslovou zkušenost. I když můžeme schémata opsat pomocí slov a obrázků, nejsou v mysli reprezentována takto symbolicky. Vzpomeňme například, jakým způsobem si osvojujeme řízení auta. Nastudovaná vyhláška, teoretické pokyny, kdy a jak užívat

²⁶ EVANS, Vyvyan; GREEN, Melanie. *Cognitive Linguistics : An Introduction*. Edinburgh 2000. s. 181 – 189. Pro zachování původního smyslu necháváme vybrané charakteristiky v jazyce originálu.

spojku, řadicí páku atd. pořád nejsou tím „pravým“ schématem. Toto si vytvoříme teprve vlastní praktickou zkušeností za volantem.

- *Image schemas can be internally complex*

Představová schémata jsou často složena z více samostatně analyzovatelných komponent, například schéma nádoby sumarizuje v jedno vnitřní objekt, limitu a vnější objekt.

- *Image schemas are not the same as mental images*

Zavřete oči a představte si tvář vašeho partnera, rodiče, kamaráda. To, co „vidíte“, je mentální obraz. Představové schéma nelze s tímto ztotožňovat. Mentální obraz je mnohdy velmi podrobný a vědomý proces vyvolávání z vizuální paměti. Představové schéma je schematické, a proto více abstraktní.

- *Image schemas are multi-modal*

Jedním z důvodů, proč si nemůžeme spontánně „namyslet“ představové schéma, jako jsme to provedli v případě mentálního obrazu, je skutečnost, že představové schéma se odvíjí od tělesné zkušenosti v rámci různých smyslů, není zaměřeno jen na jeden. Představová schémata jsou v kognitivním systému zakořeněna hlouběji a nejsou tak přístupná vědomé introspekci.

- *Image schemas are subject to transformations*

Protože jsou představová schémata založena na tělesné zkušenosti, která probíhá neustále, mohou podléhat v tomto smyslu změnám. Uvažujte například „*COUNT image schema*“, které bude aktuální, když budete v dostatečné blízkosti, např. stáda krav, a budete moci jednotlivé členy stáda spočítat. Jakmile se však vzdálíte natolik, že stádo splyne v jeden celek, nastoupí „*MASS image schema*“.

- *Image schemas can occur in clusters*

Představová schémata mohou figurovat ve skupinách nebo sítích, kde je pohromadě vícero podobných schémat²⁷.

²⁷ Pro příklad uvádíme sedm Johnsonových „FORCE“ schémat: COMPULSION – BLOCKAGE – COUNTERFORCE – DIVERSION – REMOVAL OF RESTRAINT – ENABLEMENT –

2.5 „The Senses of Embodiment“

Principu tělesnosti se ve svém příspěvku do *The Oxford handbook of Cognitive Linguistics* věnuje Tim Rohrer. V nejširším slova smyslu definuje následovně: ...*the embodiment hypothesis is the claim that human physical, cognitive, and social embodiment ground our conceptual and linguistic systems.*²⁸

Tělesnost není reflektována pouze ve smyslu, jak jsme uvedli výše. Ve stopách T. Rohrera uvádíme další možné významy, pod nimiž byl tento koncept interpretován.²⁹

- a. *The sense of „embodiment“ could be termed directionality of metaphorical mappings. ...we normally project image-schematic patterns of knowledge unidirectionally from a more embodied source domain to understand a less well understood target domain.*
- b. *We might call this second sense of embodiment the directionality of explanation. ... Meaning is grounded in terms of choosing from a finite number of semantically autonomous source domains.*
- c. *„E.“ is also used as a shorthand term for a counter-Cartesian philosophical account of mind and language.*
- d. *„E.“ is also used to refer to the social and cultural context in which the body, cognition, and language are perpetually situated.*
- e. *„E.“ has a phenomenological sense in which it can refer to the things we consciously notice about the role of our bodies in shaping our self-identities and our culture through acts of conscious and deliberate reflection on the lived structures of our experience .*
- f. *„E.“ can also refer to the particular subjective vantage point from which a perspective is taken, as opposed to the tradition of the all-seeing, all-knowing, objective and panoptic vantage point.*
- g. *„E.“ can refer to the developmental changes that organism goes through as it transforms from zygote to fetus or from child to adult. One*

ATTRACTION (Srov. JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind : The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago and London 1990. s. 45-48)

²⁸ ROHRER, Tim. Embodiment and Experientialism. In GEERAERTS, Dirk; CUYCKENS, Hubert. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. New York 2007. s. 27

²⁹ Srov. ROHRER, Tim. Embodiment and Experientialism. In GEERAERTS, Dirk; CUYCKENS, Hubert. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. New York 2007. s. 28-31.

prominent area of such work would be research on „normal“ language acquisition, while another would be research on developmental disorders of language.

- h. „E.“ refers to the evolutionary changes a species of organism has undergone through-out the course of its genetic history. Human beings have presumably not always had a language capability.*
- i. „E.“ can mean ... the cognitive unconscious. „E.“ refers to the ways in which our conceptual thought is shaped by many processes below the treshhold of our active consciousness.*
- j. In a neurophysiological sense, the term „embodiment“ can refer to measuring the particular neural structures and regions which accomplish feats like metaphorical projection, the integration of image schemas, object-centered versus viewer-centered frames of reference in the visual system, and so on.*
- k. „E.“ can also refer to neurocomputational model sof language, particularly with respect to conceptual metaphor or spatial language.*
- l. Finally, the terms „embodiment“ and „embodied congnition“ are now also widely used in cognitive robotics. While „embodiment“ is often associated there with humanoid robot projects, it can also refer to cases where the work done by robot depends on the particular morphological characteristics of the robot body.*

2.6 Metafory, kterými žijeme

Kromě představových schémat přiznává M. Johnson též důležitou roli metaforám. ...*there exist figurative extensions of image schemata. ...metaphor operates also at the level of projections and elaborations of image schemata.*³⁰

V kapitole nazvané přímo *Metaphorical Projections of Image Schemata* reflektuje nejdříve objektivistické hledisko.

Reformuluje klasickou objektivistickou představu světa, který je dán ve své objektivní podobě, a naše projekce, které ho odrážejí, mu musí tedy v tomto objektivním smyslu odpovídat. Metafory se podle objektivistů pohybují již na rovině strukturace našich kategorií, *metaphors assert cross-categorical identities*³¹, neexistují objektivně, v objektivní realitě. Objektivisté připouští roli metafor v našich procesech (po)rozumění, ale zároveň tento fakt podmiňují nutností možné redukce metafor na doslovná vyjádření.

V dalším kroku se Johnson věnuje „standardním“ teoriím metafory. V rámci „*Literal-core theories*“³² není metafora ničím jiným, než „...*a rhetorically powerful or artistically interesting mode of expression without its own unique cognitive content.*“³³ Pod hlavičkou „*Metaphorical proposition theories*“³⁴ diskutuje Johnson názory Coleridgee a Blacka. Jako poslední následuje „*The nonpropositional theory*“³⁵, kde se Johnson zastavuje u Davidsona. Reflexi jeho postojů k metafoře uzavírá prostým „*Davidson's motivations are Objectivist through and through.*“³⁶

Johnson ovšem nezůstává pouze u tvrzení tzv. „od stolu“, ale svou vizi provázanosti představových schémat a metaforické složky demonstruje na příkladu, a sice na „BALANCE schema“. Jak sám říká: *I want to show how it is possible for*

³⁰ JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind : The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason.* Chicago and London 1990. s. 65

³¹ JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind : The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason.* Chicago and London 1990. s. 67

³² JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind : The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason.* Chicago and London 1990. s. 67

³³ JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind : The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason.* Chicago and London 1990. s. 67

³⁴ JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind : The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason.* Chicago and London 1990. s. 68

³⁵ JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind : The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason.* Chicago and London 1990. s. 71

³⁶ JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind : The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason.* Chicago and London 1990. s. 72

*metaphorical projections to play a constitutive role in the structuring of our experience.*³⁷

Rovnováha je pro nás natolik všudypřítomná a elementární, že jsme si málokdy vědomi její přítomnosti. Rovnováze se učíme naším tělem, je to něco, co děláme. Rovnováhu se nenaučíme pojmutím nějakých pravidel, těžko někomu popíšete, co přesně dělat, aby udržel rovnováhu při jízdě na kole.

*... meaning of balance begins to emerge through our acts of balancing and through our experince of systemic processes and states within our bodies.*³⁸

M. Johnson a G. Lakoff společně formulovali tezi o konceptuálních metaforách ve své knize *Metafory, kterými žijeme*. Knihu otvírají tvrzením, že *metafora prostupuje celý náš každodenní život, a to nejenom v jazyce, nýbrž i v myšlení a činnosti. Náš obvyčejný pojmový systém, v jehož rámci jednak myslím, jednak i jednáme, má v podstatě metaforickou povahu*³⁹.

V úvodní kapitole hovoří o metafoře tzv. *strukturní*, která jeden pojem metaforicky strukturuje na základě druhého pojmu, srov. např. pojmovou metaforu spor/argumentace je válka.

Pro princip tělesnosti, jak jej reflektujeme v naší práci, je stěžejní metafora *orientační*. *Takováto metafora organizuje celý systém pojmů, a to všechny vůči sobě navzájem*⁴⁰. Orientační proto, že *většina z nich má něco společného s orientací v prostoru: nahoru – dolů, dovnitř – ven, vpředu – vzadu, směrem k – pryč od (popř. na – od), hluboký – mělký, centrální – periferní. Tyto prostorové orientace vyplývají z okolnosti, že máme těla jistého specifického typu a že v našem fyzickém prostředí tato těla fungují jistým specifickým způsobem. Orientační metafory dávají pojmu prostorovou orientaci: například ŠŤASTNÝ JE NAHOŘE*⁴¹.

Lakoff s Johnsonem dochází k tvrzení, že naše základní pojmy, přinejmenším většina z nich, jsou organizovány v rámci jedné prostorově orientované metaforu nebo většího počtu takových metafor.

³⁷ JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind : The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago and London 1990. s. S. 73

³⁸ JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind : The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago and London 1990. s. S.75

³⁹ LAKOFF, Robert; JOHNSON, Mark. *Metafory, kterými žijeme*. Brno 2002. s. 15

⁴⁰ LAKOFF, Robert; JOHNSON, Mark. *Metafory, kterými žijeme*. Brno 2002. s. 26

⁴¹ LAKOFF, Robert; JOHNSON, Mark. *Metafory, kterými žijeme*. Brno 2002. s. 26

V souvislosti s metaforami zdůrazňují autoři zkušenost, a sice fyzickou i kulturní, společenskou, metafory tedy nejsou dány nahodile. Zkušenost je podmiňujícím prvkem pro fungování metafory jako prostředníka k porozumění pojmu.

Prostorová orientace se stává v některých případech natolik vžitou a přirozenou součástí, že si zde jen stěží dokážeme představit vyjádření jiné. Jmenujme například „vysoké postavení“.

Autoři se též nezdráhají vztáhnout prostorové metafory k vědeckým teoriím a považovat metafory za jistý rozhodující faktor pro „atraktivnost“ dané teorie. *Intuitivní přitažlivost jisté vědecké teorie má asi něco společného s tím, jak výstižně její metafory odpovídají lidské zkušenosti*⁴².

⁴² LAKOFF, Robert; JOHNSON, Mark. Metafory, kterými žijeme. Brno 2002. s. 32

3. TĚLESNOST A FRAZEOLOGIE

3.1 Jazykový obraz světa

Jak interagujeme se světem, ve kterém žijeme, jak mu rozumíme, jako ho interpretujeme a jakým způsobem se poté zrcadlí v naší mysli dává vznik tzv. jazykovému obrazu světa.

Sousloví *jazykový obraz světa* se stal již v polovině 80. let 20. století stěžejním pro polskou lingvistiku, lingvistiku lublinské školy, reprezentovanou především Jerzym Bartmińskim a Ryszardem Tokarskim.

Na koncepci lublinské školy navazuje autorský kolektiv pod vedením Ireny Vaňkové⁴³.

Jazykový obraz světa formuje pro lingvistiku jako předmět jazykovědného zkoumání provázanost jazyka, kultury a každodenního života. Předpokládá, že každý jazyk spolu se svou kulturou a svým historickým zázemím vytváří specifickou kolektivem sdílenou zkušenost daného společenství, podílí se na utváření pro toto společenství specifického obrazu světa. Sleduje to, jakým způsobem mluvčí daného jazyka rozumí světu, ve kterém žije, jak tento svět hodnotí, jakým způsobem mluvčí svou existenci v tomto světě prožívá, při čemž nesmíme zapomenout ani na to, jakým způsobem své prožitky sdílí s ostatními členy svého jazykově kulturního společenství.

Nutno tedy zdůraznit, jak říká Vaňková, že jazykový obraz světa není jenom pojmem, *zastupuje celý způsob zkoumání jazyka, přístup k jazyku. Na základě jazyka – to je jeho hlavní tezí – lze totiž zjišťovat, jak dané společenství konceptualizuje, prožívá, hodnotí a sdílí svět, v jakých souřadnicích mu rozumí, jaké jsou základy jeho kultury*⁴⁴.

V centru zájmu takto chápaného obrazu světa stojí průměrný mluvčí daného jazyka, který si osvojuje jazyk. Osvojování je přitom chápáno jako výsledek působení sil různých druhů zkušenosti; a sice elementárních zkušeností tělesných, smyslových, a dalších zkušeností kulturních.

*Jazykový obraz světa ve své základní poloze vychází z perspektivy „člověka z ulice“, průměrného mluvčího daného jazyka, příp. dítěte. Často bývá v rozporu s obrazem „vědeckým“*⁴⁵.

⁴³ Stěžejními publikacemi v tomto smyslu jsou *Co na srdci, to na jazyku* a *Nádooba plná řeči*

⁴⁴ VAŇKOVÁ, Irena. *Nádooba plná řeči : Člověk, řeč a přirozený svět*. Praha 2007. s. 58

⁴⁵ VAŇKOVÁ, Irena. *Nádooba plná řeči : Člověk, řeč a přirozený svět*. Praha 2007. s. 59

3.2 Frazeologie a jazykový obraz světa

Když Vaňková hovoří o jazykovém obrazu světa, jmenuje následující rozpoznané charakteristiky.

- antropocentrismus (jak jsme jej zmínili výše)
- opozice „vlastní – cizí“ (xenofobie)
- orientace na „zdravý selský rozum“ (je to vztah ke světu postavený daleko spíše na smyslovém nazírání než na teoretickém uvažování, projevuje se v něm pragmatičnost, smysl pro praktickou užitečnost a vůbec orientace na životní praxi)
- hodnocení (jazykový obraz světa je prostoupen hodnocením)
- spjatost s běžnou, každodenní komunikací
- vývojová dynamičnost

Když Mrhačová⁴⁶ hovoří o frazeologii, vyjadřuje se následovně:

Frazeologie, v níž se odráží zemitost a obrazivá síla národa, jeho myšlenková a jazyková vynalézavost, nápaditost a pohotovost, národní kolorit, ale i generacemi nashromážděná a předávaná zobecněná zkušenost jako vzácné dědictví našich předků, patří k nejzajímavějším oblastem vědy o jazyce a tvoří významnou součást každého národního jazykového bohatství.

Nejrůznější ustálená přirovnání, rčení, ustálené charakteristiky, přísloví, pořekadla a přísloví, to všechno vypovídá velmi mnoho o duševním životě určitého etnika, o jeho emocích, morálních zásadách, zvyklostech, celkovém způsobu života i názorech na svět

⁴⁷.

Vaňková zde jako příklad uvádí zoologické druhové označení *velryba*. Víme, že velryba není velká ryba, nicméně vizuální zkušenost zakládá na podobnosti s morfologií těla ryb.

⁴⁶ doc. PhDr. Eva Mrhačová, CSc., t.č. děkanka Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě, informace dostupné pod <http://www.osu.cz/ffi/index.php?idc=14608>, publikační činnost pod https://portal.osu.cz/wps/PA_Publika_n_innost_2/servlet/PublicSearch?authorIdentifier=14608, zejména slovníky *Česko-polský frazeologický slovník*, *Lidské tělo v české a polské frazeologii a idiomatice*, *Názvy částí lidského těla v české frazeologii a idiomatice*, *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice* nebo *Příroda v české frazeologii a idiomatice (Země - Vesmír - Život - Smrt - Barvy - Prostor - Čas)* a další

⁴⁷ MRHAČOVÁ, Eva ; PONCZOVÁ, Renáta. Zvířata v české a polské frazeologii a idiomatice : Česko-polský a polsko-český slovník. Ostrava 2003. s. 9

Při srovnání obou výše zmíněných hledisek pozorujeme, že nacházíme mnoho společných prvků. Frazeologie, jak je chápána pracemi E. Mrhačové je přesnou interpretací jazykového obrazu světa, jak jsme jej jmenovali dle lublinské lingvistické školy výše.

Z tohoto tedy vyplývá, že frazeologii můžeme považovat, a v předkládané práci též považujeme, za jazykový materiál, na jehož základě můžeme usuzovat jazykový obraz světa velmi věrně.

Frazeologická spojení se vyskytují především v mluvené každodenní řeči a jejich kořeny sahají mnohdy přes generace zpět. Tímto nám tedy frazeologie odráží aktuální mluvený jazyk a zároveň generacemi přenášenou zkušenost se světem a životem v něm a v jeho společnosti.

3.3 Tělesnost a frazeologie

Jako nejčastější a velmi výrazná motivační oblast frazeologie se jeví především dva tematické celky: názvy částí lidského těla a názvy zvířat (zooapelativa).

Jestliže kognitivní lingvistika ve smyslu embodimentu a experientialismu, jak jsme uvedli výše, akcentuje jako rozhodující faktor pro konceptualizaci naší zkušenosti se světem právě naše vlastní tělo, a jestliže se chceme dozvědět více o jazykovém obrazu světa a tedy i o nás samých, je nasnadě pohlédnout na somatickou frazeologii.

Jak říkají Lakoff a Johnson: ... *Pojmy nám strukturují všechno, co vnímáme, jak se pohybujeme ve světě a jaké vztahy si vytváříme k ostatním lidem. ... Svůj pojmový systém si však sami normálně neuvědomujeme. Ve většině drobných každodenních věcí prostě myslíme a jednáme do značné míry automaticky podle jistých postupů. To, jaké tyto postupy jsou, není však v žádném případě nic zřejmého ani jednoduchého. Jedním ze způsobů, jak to zjistit, je pozorovat jazyk. Jelikož komunikace je založena na stejném pojmovém systému, jakého používáme při myšlení a činnostech, stává se jazyk důležitým zdrojem poznatků o tom, jak takový systém vypadá*⁴⁸.

Pojmy, o kterých se autoři zmiňují je možno hledat na poli frazeologie. Frazeologické jednotky jsou v mnoha případech prostředkem porozumění, interpretace nebo tlumočení informace druhému (*mám toho plné zuby, za to bych ruku do ohně nedal, spočítal bych je na prstech jedné ruky, ...*). Pomáhají nám zpracovávat každodenní životní zkušenost (*nemá to hlavu ani patu, spadla mu čelist, ...*), jsou prostředkem našeho osobitého vyjadřovacího stylu (*mít na hlavě tři chlupy dvěma řadama X mít málo vlasů/řídke vlasy*). Hodně napovídá i etymologie obou termínů, tedy *frazeologie* a *idiomatiky*. Poměrně pozdní *frazeologie*, z moderního latinského *phraseologia*, chápeme jako kompozitum z řeckého *phraseón*, ve významu „fráze“, lépe však „způsob vyjádření“. To souvisí s řeckým slovesem *phrazein* „prohlašovat, povídat“. Původní význam byl tedy cosi jako „nauka o způsobech vyjadřování“.⁴⁹

Naproti tomu termín *idiom* ukazuje jiný původ: řecké *idióma* označuje „osobní zvláštnost, především jazykovou“. Přes *idiousthai* „osvojit si“ je odvozeno z *idios* „vlastní, soukromý“. Důraz tu byl tedy už od počátku na osobní zvláštnost.⁵⁰

⁴⁸ LAKOFF, Robert; JOHNSON, Mark. *Metafory, kterými žijeme*. Brno 2002. s. 15-16

⁴⁹ Srov. ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha 2007. s. 482

⁵⁰ Srov. ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha 2007. s. 482

Velmi často užíváme frazeologických spojení nevědomky, automaticky, aniž bychom se zamýšleli nad tím, zda bychom byli schopni daný význam vyjádřit v intencích nefrazeologických. Často užíváme frazeologických spojení na bázi lidského těla, aniž bychom si uvědomovali, že reflektují naši nejpřirozenější senzomotorickou zkušenost.

Reflektovat frazeologické jednotky z hlediska sémantického znamená pracovat s jazykovým materiálem, který nepodléhá kodifikaci, který podává svědectví o jazyce a zkušenosti generací před námi a který je pro každý jazyk/národ specifický.

Reflektovat somatickou frazeologii znamená ptát se na otázky související s tělesnou zkušeností člověka, znamená hledat čistou, syrovou zkušenost našeho těla promítanou do jazyka, znamená odhalovat interpretaci vnímaného a prožívaného světa skrze naše vlastní tělo, znamená hledat souvislosti mezi tím, jak se nás okolní svět dotýká a jak tento svět následně formujeme do jazykových vyjádření.

Somatická frazeologie je tedy chápána jako osobitý jazykový materiál, který nám podává výpověď o tom, jak souvisí čistě instinktivní tělesné vnímání s jazykovou aktivitou.

3.4 Poznámka k frazeologii

Frazeologie, jak je vnímána dnes, je v rámci jazykového zkoumání samostatně etablovaným oborem. Její základy sahají až do první poloviny 19. století⁵¹. Hlavní rozvoj v popisu frazeologie přináší až 20. století.

V 80. letech 20. století se pak začíná se sběrem soudobého materiálu pro popis celé současné frazeologie. První a dosud užívaný systém a obecný přehled vypracoval František Čermák⁵². Dnešní frazeologie vystupuje jako samostatná výzkumná a vědecká disciplína, mj. i díky *Evropské asociaci pro frazeologii* či *Europhras*, založené v 90. letech minulého století (1999), která pravidelně vydává i své kongresové sborníky.

Pro naši práci je však stěžejní činnost Evy Mrhačové, která je autorkou tematicky zaměřených frazeologických slovníků, jmenujme např. *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice* (1999), *Názvy částí lidského těla v české frazeologii a idiomatice* (2000) nebo *Příroda v české frazeologii a idiomatice (Země - Vesmír - Život - Smrt - Barvy - Prostor - Čas)* (2006)⁵³.⁵⁴

⁵¹ Za první vydané soupisy v českém frazeologickém kontextu lze považovat ještě německy psanou práci Josefa Matěje Sychry *Versuch einer böhmischen Phraseologie* (1821-22) a později už česky psané práce Jana Štacha *Česká frazeologie. Sestavena odvláště v prospěch studujících na školách gymnasiálních a reálních, z nejvýtečnějších spisovatelů a od nejstarší doby až do Komenského* (1862) a dále práce mnohem významnějšího Františka Šebka *Česká frazeologie* (1864).

Počátky českého příslovnictví najdeme především u Smila Flašky, Jana Blahoslava, a Jakuba Srnce z Varvažova (*Dicteria seu preverbia bohemia, ad phrasim Latinorum accomodata atque per centurias quondam in usum scholarum privatae istributa* 1582), z nichž pak vydatně čerpal ve své *Moudrosti starých Čechů* (1631) Jan Amos Komenský. Navazují až obrozenci, především Josef Dobrovský svou knihou *Českých přísloví sbírka* (1804). Vrchol přichází s dílem silně etnograficky orientovaného Františka Ladislava Čelakovského *Mudrosloví národu slovanského v příslovích. Připojena jest sbírka prstonárodních českých pořekadel* (1852), z kterého se čerpá dodnes (srov. i nový frekvenční průzkum současně známosti u D. Bittnerové – F. Schindlera, 1977).

⁵² *Idiomatika a frazeologie češtiny*, 1982, a *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, 2007). Od roku 1982 začíná být publikován *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (SČFI). Dosud vyšlé svazky zahrnují *Přirovnání* (1983), *Výrazy neslovesné* (1988), *Výrazy slovesné* (1994) a *Výrazy větné* (2009). Všechny díly vydalo v roce 2009 v souborném vydání nakladatelství LEDA, výběr hesel se už v tomto vydání opírá o korpusová data. SČFI podává poprvé systematický popis významu, kontextu, užití i funkce frazémů.

⁵³ Kompletní publikační činnost E. Mrhačové je možno nahlédnout na adrese https://stag1.osu.cz/wps/PA_1_OAVNV9H4106960I4N9DJLE3O07/servlet/PublicSearch.

⁵⁴ Pro představu o odlišnosti přístupů k frazeologii F. Čermáka a E. Mrhačové uvádíme definice frazému dle těchto autorů.

Čermák:

Takto je pak frazém a idiom takové nemodelové a ustálené syntagma prvků, z nichž (aspoň) jeden je z hlediska druhého členem extrémně omezeného a zavřeného paradigmatu (formálně a většinou i sémanticky) (srov. ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha 2007, s. 32)

Mrhačová:

Frazeologickou jednotku/frazém chápeme ... jako formálně i obsahově ustálené, závazné (a tudíž reprodukovatelné) obrazné spojení slov (od spojení dvojčlenných až po mikrotexty) znakové povahy, mající složku sémanticko-funkční (idiomatickou) a výrazovou (v textu vystupuje jako frazém). Tato ... pojmenování se vyskytují zejména v mluvené řeči. Vedle ustálenosti, závaznosti ... a

obraznosti/alegoričnosti je pro tyto útvary příznačná emocionalita, expresivnost a dále posun lexikálního významu ...jejich celkový význam ... je novou zakódovanou kvalitou, novým znakem. Obrazností a expresivitou se frazémy liší od lexikalizovaných spojení terminologického charakteru. (MRHAČOVÁ, Eva ; PONCZOVÁ, Renáta. Zvířata v české a polské frazeologii a idiomatice : Česko-polský a polsko-český slovník. Ostrava 2003. s. 9-10)

PRAKTICKÁ ČÁST

Metodika praktické části

Praktická část rozvíjí principy reflektované v teoretické části. Pracuje s vlastním jazykovým materiálem, tedy s frazeologickými jednotkami, v nichž jako bázová slova vystupují části těla.

Somatické frazémy excerpujeme z tematického frazeologického slovníku E. Mrhačové *Názvy částí lidského těla v české frazeologii a idiomatice (Tematický frazeologický slovník II)*.

Oblast lidského těla, kterou tyto frazémy mapují, klasifikujeme nejdříve na hledisko „*tělo zvenčí*“ a „*tělo zevnitř*“.

Vnější pohled na tělo poté dále rozvádíme do dílčích oblastí, a sice *hlava* a *krk*, *trup*, *ruka* a *noha*.

Bázová slova, která vypovídají o tělesné schránce zevnitř, jsou především báze pojmenovávající lidské orgány, ale též například nervovou či kosterní soustavu.

Frazémy v rámci těchto stanovených okruhů podrobujeme frekvenční analýze.

Následuje vlastní sémantická analýza konkrétních frazémů.

Z celkového objemu frazeologických jednotek, které shrnuje Mrhačová, zapojujeme do sémantické analýzy jednotky, které zakládá prvních deset nehojnějších bází v oblasti *hlava* a *krk*; tzn. *hlava*, *oko*, *ústa*, *nos*, *ucho*, *jazyk*, *tvář*, *krk*, *pusa* a *zub*.

Trup, *ruka*, *noha* a *tělo zevnitř* jsou poté zastoupeny frazémy, které jsou založeny na prvních pěti nejhojnějších bázích; tzn. *záda*, *zadek*, *břicho*, *hřbet*, *prsa* pro *trup*; *ruka*, *prst*, *dlaň*, *rameno* a *loket* pro *ruku*; *noha*, *pata*, *koleno*, *kotník* a *lýtka* pro *nohu* a *srdce*, *krev*, *žaludek*, *kost* a *nervy* pro *tělo zevnitř*.

Frazémy podrobujeme sémantické analýze na základě principu tělesnosti a hledáme schémata, která prostupují excerpovanými jednotkami.

Každé schéma je analyzováno z hlediska vlastností a charakteristik, které můžeme ve frazémech najít, a z hlediska skutečností, které frazémy interpretují a hodnotí. Docházíme k deseti schématům, která odráží jednak čistou senzomotorickou zkušenost člověka (tělo jako počítadlo, tělo jako míra, tělo a jeho orientace v prostoru, ...) a jednak lidské emoce a vztahy, které člověk konceptualizuje pomocí částí svého těla (láska, smutek, spokojenost ale též pomsta, zloba nebo trest, apod.).

Analýza vychází čistě z jazykového materiálu, který je zkoumán, proto jsou k ní konkrétní frazeologické jednotky vždy vzápětí připojeny. Takto je možné myšlenky konkrétní analýzy následně porovnat s příslušným jazykovým materiálem.

1. BÁZOVÁ SLOVA A JEJICH FREKVENCE V RÁMCI JEDNOTLIVÝCH ČÁSTÍ TĚLA

1.1 TĚLO ZVENČÍ

Pořadí	Bázové slovo	Výskyt
1.	tělo	36
2.	kůže	25
3.	pór	1

1.1.1 HLAVA + KRK

Pořadí	Bázové slovo	Výskyt
1.	hlava	169
2.	oko	138
3.	ústa	48
4.	nos	47
5.	ucho	44
6.	jazyk	41
7.	tvář	40
8.	krk	35
9.	pusa	29
10.	zub	20
11.	obličej	19
12.	vlas	18
13.	čelo	16
14.	rty	12
15.	fous	11
16.	brada	7
17.	obočí, vrásky	2
18.	čelist, chmýří, knír, víčko, vousy	1

1.1.2 TRUP

Pořadí	Bázové slovo	Výskyt
1.	záda, zadek	19
2.	břicho, hřbet	14
3.	prsa	10
4.	bok	9
5.	pas	8
6.	bedra, klín	5
7.	hrud'	4
8.	hrb	3
9.	kříž, lopatka	1

1.1.3 RUKA

Pořadí	Bázové slovo	Výskyt
1.	ruka	170
2.	prst	37
3.	dlaň	13
4.	rameno	12
5.	palec, loket	6
6.	hrst, pěst	5
7.	malíček / malík	4
8.	ručička, nehet	3
9.	ručka, prstíček	1

1.1.4 NOHA

Pořadí	Bázové slovo	Výskyt
1.	noha	70
2.	pata	28
3.	koleno	17
4.	kotník	3
5.	lýtka	2
6.	stehno	1

1.2 TĚLO ZE VNITŘ

Pořadí	Bázové slovo	Výskyt
1.	srdce	169
2.	krev	138
3.	žaludek	48
4.	kost	47
5.	nervy	44
6.	hrdlo	41
7.	mozek, plíce	40
8.	žíla	35
9.	páteř	29
10.	kostra	20
11.	lůno, střevo	19
12.	lebka, mandle, morek	18
13.	játra, ledvina, vaz, žebro, žluč	16
14.	buňka, červená, bránice, kloub, průdušky, pupeční šňůra, tepna, žlučník	12

Bázová slova, která jsou zastoupena nejhojněji, jsou *ruka*, *hlava* a *oko*.

Se svými v souhrnu 477 jednotkami zaujímají v souboru 25 % všech jednotek (kterých je ve slovníku celkem 1900). Jsou též třemi bázovými slovy, která jako jediná zakládají skupinu jednotek, která u každého z nich dosahuje tříciferného čísla, dosahuje počtu vyššího než 100 FJ; *ruka* – 170 FJ, *hlava* – 169 FJ a *oko* – 138 FJ.

První „pětku“ uzavírají poté *srdce* a *noha*, se svými 84 a 70 jednotkami.

Pětice odpovídá částem těla, která jsou pro člověka nejdůležitější. Ruka jako činitel, tvůrce a zároveň „formovatel“ okolního světa k našemu obrazu, hlava jako sídlo myšlenek, „základna“ celého těla, oko jako reprezentant nejdůležitějšího ze smyslů, srdce jako životně důležitý orgán a zároveň myšlené centrum našich emocí a konečně noha, protipól ruky, umožňující dynamický kontakt se světem.

Základní dva pohledy na tělo v rámci somatické frazeologie odlišují vnímání v protikladu vnější X vnitřní.

Tělo chápané z vnějšku můžeme rozdělit ještě na čtyři oblasti:

1. hlava a krk
2. trup
3. ruka (horní končetina)
4. noha.(dolní končetina)

Hlava a krk jsou sektorem nejvýraznějším. Se svými 23 bázovými slovy zakládají 703 frazeologických jednotek. Vedle *hlavy* a *oka* vynikají ještě *ústa*. Ústa reprezentují další pro člověka důležitý kontakt s okolním světem, a sice jazyk/řeč.

Trup je ve frazeologii jasně konceptualizován na stranu přední (*břicho*, *prsa*, *bok*, *pas*, *klín*, *hrud'*) a stranu zadní (*záda*, *zadek*, *hřbet*, *bedra*, *hrb*, *kříž*, *lopatka*). Jasně tedy uvažujeme orientaci našeho těla v prostoru.

Se svými 13 bázovými slovy zakládají bázová slova 112 jednotek. Nejvýrazněji se zde projevují *záda* a *zadek* (19 FJ), *břicho* a *hřbet* (14 FJ) a *prsa* (10 FJ). *Prsa* jsou myšlena jako synonymum hrudi/hrudníku. Prsa ve smyslu ženských prsou/ňader nejsou spojena se zvláštním významem, ve frazeologii nejsou zastoupena. Též *klín*, který je biologicky bipolární, není nahlížen v tomto smyslu, ale chápe se pouze jako prostor, kde máme složeny ruce (*sedět s rukama v klíně*, *složit ruce do klína*), kam bývá situována blízká osoba/dítě (*vzít / posadit někoho na klín*, *Malé děti šlapou matce po klíně*, *velké po srdci*) nebo vlastněná věc (*spadlo mu to do klína*).

Oblast horní končetiny je reprezentována nejsilnější *rukou* (170 FJ), v horní třetici následují *prst* (37 FJ) a *dlaň* (13 FJ). Celkovým počtem 13 bázových slov dává tato oblast vznik 266 jednotkám. Vedle neutrálních tvarů zde najdeme i deminutiva, viz *malíček/malík, ručička, ručka, prstíček*. Jako jediná oblast pracuje ruka s pojmem, který není a priori vázán na konkrétní fyzickou část těla, máme na mysli množství míněné *hrstí*.

Dolní končetina je vedena *nohou* (70 FJ). Se svými 6 bázovými slovy čítá tato oblast 121 jednotek. Nejhojnější jsou dále *pata* (28 FJ) a *koleno* (17 FJ).

Tělo chápané zevnitř vedou *srdce* (84 FJ), *krev* (51 FJ) a *žaludek* (18). Srdce jako emoční centrum, krev jako živel, naturel, energie a žaludek jako fyzické centrum nepříjemných pocitů. S celkovými 29 bázovými slovy jsou zmíněná bázová slova základem pro 280 jednotek, tedy pro větší počet i než skupina horní končetiny obsahující *ruku*, nejproduktivnější bázi vůbec.

Vnitřní prostředí těla reflektuje frazeologie především z hlediska jeho vnitřních orgánů (*srdce, žaludek, mozek, plíce, lůno, střevo, mandle, játra, ledvina, bránice, průdušky, žlučník*). *Lůno* a *pupeční šňůra* jasně ukazují na přímou souvislost s tělesnou funkcí těchto částí; lůno je chápáno jako nedotčené místo, kořeny (*lůno přírody*), pupeční šňůra nezapře svou funkci těsného spojení (*být s někým svázán pupeční šňůrou*).

Kromě srdce a krve nezapomíná frazeologie ani na další součásti oběhové soustavy, totiž na cévy, tedy na žíly a tepny. *Žíla* ukazuje jasně na spojitost s životem, s krví a jím daným naturelem (*mít v žilách jiskru, vlít někomu novou krev do žil, ...*). Stejně tak i *tepna*, jako místo, „kde to žije“ (*hlavní tepna velkoměsta*).

Kromě krve a jejího synonyma červená, reflektuje frazeologie i další tělní tekutinu, *žluč*, a sice jako symbol rozčilení (*pohnout / hýbat někomu žlučí // zvednout/zvedat někomu žluč, rozlila se mu žluč*).

Výrazně se odráží i nervová soustava. *Mozek* vystupuje coby symbol myšlení, inteligence (*odliv mozků, To je ale mozek!*). *Nervy* jsou výrazně spojeny se svou vzhledovou stránkou. Jsou myšleny jako provazy, které svou pevností a sílou svědčí o správné a zdravé funkci nervových pochodů (*mít nervy jako provazy / špagáty // mít silné / pevné nervy*) nebo jako struny, které jsou drážděny při provokaci (*hrát někomu na nervy*). Jestliže s nervy není něco v pořádku, jsou jako provazy pocuchané (*pocuchat / poničit někomu nervy*), slabé (*mít slabé nervy*), prasknou (*selhaly / povolily / praskly /*

vulg. prdly mu nervy) nebo o ně člověk úplně přijde (*mít nervy v kýblu / v kelu / vulg. v hajzlu / v prdeli / v řiti, přijít o nervy, ztratit nervy*).

Významně je v rámci interní oblasti těla zastoupena též kosterní soustava (*kost, páteř, kostra, lebka, vaz, žebro, kloub*).

V přímé souvislosti s tělesnou funkcí páteře figuruje frazém *být páteří něčeho*. V souvislosti s vertikální orientací páteře a jejím pevným tvarem, který je an fas ve svislé přímce, najdeme potom vyjádření jako *mít / uchovat si apod. rovnou páteř, narovnat páteř, křivit/zkřivit / pokřivit někomu páteř, mít ohebnou páteř, ohýbat/ohnout / hrbit před něčím/někým páteř, zlomit někomu páteř, nemít páteř*.

Kostra je zobrazena ve své základní „holé“ podobě jako symbol nedostatku (*být učiněná / už jenom kostra / kostra potažená kůží*), ale na druhé straně též pěkné postavy (*mít pěknou / dobrou kostru*) a pohybu (*pohnout / hodit kostrou, prohnat někomu kostru, protáhnout si kostru*).

Lebka je zaměňovaná s hlavou a následně konceptualizována jako člověk (*rozsvítilo se mu v lebce, mít tvrdou lebku, holé lebky*).

Paradoxní je frazeologické užití výrazu *vaz*. Zlomení vazů, čepu na druhém krčním obratli, čepovci, který umožňuje otáčení hlavy, znamená následnou smrt člověka (*zlomilo mu to vaz*), užívá se však i v pozitivním spojení při přání úspěchu (*zlom vaz!*). *Žebro* je chápáno jako část kostry, která nemá být při běžném pohledu spatřena, značí hubenost (*dají se mu spočítat žebra*). Oblast žeber je též oblast citlivá, umožňující oslabit člověka (*dát někomu do žeber*).

Stejně tak i *kloub* je část těla, která je skryta (*přijít / dostat se něčemu na kloub*).

2. SÉMANTICKÁ ANALÝZA FRAZÉMŮ NEJFREKVENTOVANĚJŠÍCH BÁZOVÝCH SLOV

2.1 TĚLO JAKO JEDNOTA SVÝCH ČÁSTÍ

Člověk chápe své tělo jako celek, tzn. přijímá tělo v jeho celistvosti a uvědomuje si, že toto funguje na bázi spolupráce svých částí. Jako lidé máme zvnitřněnou představu o přirozenosti našeho těla, která spočívá především v jeho morfologii. Tělo má určitý habitus a každá jeho část má svůj účel a provádí činnost, ke které byla pro organismus vyvinuta. Nenajdeme na těle jedinou část, která by byla „zbytečná“. Proto znamená jakákoliv nedostupnost kterékoliv části těla zhroucení jeho biologické rovnováhy, každá část lidského těla je důležitá.

Části těla, které nejvíce „postrádáme“ jsou *ruka a hlava*.

Velmi často říkáme, že jsme bez něčeho *jako bez ruky*, tedy že jsme bez této věci neschopní, nemohoucí, neobejdeme se bez ní.

Když jsme myšlenkami vzdáleni, chodíme *zas jako tělo bez hlavy*. Bez hlavy můžeme být těž, pokud ji ztratíme. *Ztratit hlavu* znamená ztratit možnost racionálního uvažování. Jedná se buď o případ zamilovanosti, nebo o náhlý nával vzteku a jednání pod vlivem rozhořčení.

Ruka znamená mít možnost vykonávat nějakou činnost, hlava znamená být přítomen svými (racionálními) myšlenkami.

V souvislosti s činností, v užším slova smyslu s prací, býváme povzbuzováni k aktivitě připomínkou, že práce není škodlivá a že nám *ruce neupadnou*, často se též ujišťujeme, že pokud bychom např. pochybili, nikdo nám *hlavu neutrhne*.

Hlava je též důležitá jako sídliště orgánu nejdůležitějšího ze smyslů, totiž oka. Říkáme, že něco střežíme jako *oko v hlavě*. Toto spojení jasně potvrzuje, že zrak je náš rozhodující smysl.

Nejdůležitějšími částmi těla se v rámci reflektovaného materiálu zdají být ruka, hlava a oko. *Hlavu* není radno ztratit, *bez ruky* je člověk celý nesvůj a *oko* střeží jako poklad. Tuto skutečnost potvrzuje i fakt, že *ruka, hlava a oko*, jak jsme uvedli již při frekvenční analýze, jsou části těla, které mají mezi ostatními zastoupení v nejvyšším počtu frazeologických jednotek.

Hlava a krk

Hlava

- chodit jako tělo bez hlavy
- hlavu ti nikdo neutrhne
- (tady) jde / jde (mu) o hlavu
- ztratit/ztrácet / neztratit/neztrácet hlavu
- ztratit pro někoho/kvůli někomu hlavu
- hlava nehlava někoho mlátit / bít kolem sebe
 - nad hlavou mu visí Damoklův meč
 - otloukat někomu něco o hlavu
 - nechat si kálet / vulg. srát na hlavu

Oko

- bibl. opatrovat / střežit něco/někoho jako oko v hlavě

Ruka

Ruka

- být bez něčeho/někoho jako bez ruky
 - však ti ruce neupadnou

2.2 TĚLO JAKO POČÍTADLO – TĚLO JAKO MÍRA/MĚŘÍTKO

Tělo slouží též jako počítadlo a měřítko, k posouzení míry.

Základem je počítání do pěti, tedy *na prstech jedné ruky*.

Další číslovkou je pak deset, říkáváme *mít něčeho na každém prstě deset*.

I když *prst* není se svými „čtyřmi kolegy“ *sám*, přesto se přirovnává k někomu, kdo samotou trpí (*sám jako prst*).

Ukazujeme tedy na dvojí chápání prstu, jako jednotky v rámci většího celku, tedy prst jako součást ruky, na druhé straně míníme prst samostatně, prst jeden.

Nervy počítáme jako kočka životy, slouží nám pouze jednou, druhé, jako ona život, již nedostaneme.

Tělo velice dobře slouží jako měřítko, pokud jde o výšku. Měřítkem výšky se stává *hlava*, o kterou můžeme být *větší* nebo *menší*. Zajímavé je, že v této souvislosti nezmiňujeme výšku, ale velikost, i když máme jasnou představu o vertikálním rozměru. Ve stejné souvislosti užíváme též *rameno* a *kotník*, komu však kdo sahá po ramena, nemusí mu sahat ani po kotníky. V případě kotníku tedy pracujeme jednak s významem konkrétním, tak i s přeneseným, který odpovídá konceptu „méně je dole“.

Jestliže je něčeho příliš, *přerůstá nám to přes hlavu/máme toho nad hlavu, jsme v tom až po uši* nebo *až po krk*. „V tom“ znamená většinou nějakou „šlamastiku“, např. dluhy, nebo naopak propadnutí lásce (*zamilovat se až po uši*).

Zajímavé je, že spojení *po krk* má pouze jasně negativní konotace, nikdy neřekneme „jsem zamilovaný až po krk“.

Zato *po uši* může znamenat i věc pozitivní, být *až po uši zamilovaný* se nechápe a priori jako něco špatného.

Loket nám ukazuje naopak míru horizontální, a sice jako dřívější měrná jednotka i jako přenesený význam dlouhé cesty k cíli (*na dlouhé lokte*).

Měřítkem ve zcela konkrétní souvislosti se stávají *zuby*. Užíváme je ve spojení *být po zuby ozbrojený*.

Zuby užíváme také k vyjádření, že je něčeho příliš, však v jiném smyslu než hlavu, uši a krk. Tyto tři části těla fungují jako pomyslná „ryška“ na pomyslném odměrném válci našich starostí/láskyplných citů. Zuby se naproti tomu konceptualizují jako nádoba. Když je něčeho hodně, říkáme, že *toho máme plné zuby*. Na zuby jako nádobu ukazuje koneckonců i spojení, které odráží vysokou míru rozčilení, a sice *teče mi voda ze zubů*.

Jako měřítko míry funguje i vědomí, že máme jisté párové orgány. Všichni tedy víme, že máme uši dvě, a tedy spánek nebo poslouchání jenom *na jedno ucho* nesvědčí o vydatnosti/ přílišné pozornosti.

Měříme i kostmi. *Kosti* jsou nejhluběji v těle, pokud se tedy i k nim dostane např. chlad nebo mráz, jde už o pořádnou zimu. Význam mnohdy v této souvislosti ještě intenzifikujeme užitím spojení *až do morku kostí*.

Tělo dokáže pro nás změřit i úspěch. Jestliže se něco podaří/nepodaří jen těsně, říkáme většinou, že to bylo *s odřenýma ušima* nebo (jen) *o prsa*. Vzpomeňme sport, při běhu závodníci v cílové rovince nastavují dopředu hrud'.

Tělo jako počítadlo a měřítko pro nás tedy spočítá a změří jak věci konkrétní (výška/délka), tak i věci abstraktní (úroveň, úspěch). Vidíme tedy, že i abstraktní významy máme potřebu přenášet do konkrétní oblasti, tedy našeho lidského těla.

Hlava a krk

Hlava

- být o hlavu kratší // přijít o hlavu
- být o hlavu větší / menší
- přerůst/přerůstat někomu přes hlavu

Ucho

- být špinavý až/i za ušima
- být v něčem (namočený) // být zadlužený // zadlužit se // vězet v něčem/v dluzích // spadnout do něčeho až po uši
- být zamilovaný až po uši // zamilovat se až po uši
- poslouchá jen na půl ucha / jen jedním uchem
- spát jen na jedno ucho
- jedl, až se mu dělaly boule za ušima
- mít pusu / úsměv od ucha k uchu / smát se od ucha k uchu
- s odřenýma ušima projít / prolézt / udělat zkoušku
- začervenat se / zčervenat / zrudnout až po uši
- zaslechnout něco jedním uchem

Krk

- být v něčem (nemočený) / být zadlužený // vězet v něčem/v dluzích // spadnout do něčeho až po krk
- leze mu to krkem/z krku // má něčeho/toho/všeho (až) po krk

Zub

- po zuby ozbrojený
- má něčeho/někoho plné zuby

Trup

Prsa

- o prsa prohrát / vyhrát / zvítězit

Ruka

Ruka

- na prstech jedné ruky by se to dalo / by to mohl spočítat

Prst

- být / zůstat sám jako prst

- mohl by to/něco spočítat na prstech jedné ruky // dalo by se to spočítat na prstech
jedné ruky

- na každém prstě deset jich moct mít

Rameno

- nesahat někomu ani po ramena

Loket

- měřit dvojím / stejným loktem

- poznat / ukázat někomu, zač je toho loket

- to je na dlouhé lokte

Noha

Kotník

- nesahat ani po kotníky

Tělo zevnitř

Kost

- (až) do morku kostí něco cítit // něco někomu proniká až do morku kostí
- (být) promrzlý/zmrzlý (až) na kost // do morku kostí // promrznout/zmrznout až na kost
- cítit něco v kostech (cítit změnu počasí, mít tušení)
- cítit všechny kosti v těle (cítit velkou únavu)

Nervy

- mám jen jedny nervy

2.3 ORIENTACE TĚLA V PROSTORU

Každý den pracuje naše tělo s prostorem, ve kterém se pohybujeme, vnímáme naši polohu a prostorovou orientaci.

Hlava řídí naše tělo, proto je důležitá i její orientace v prostoru. Hlava je primárně spojena s orientací nahoru, z vertikálního hlediska je hlava přirozeně nahoře. Hlava je vrcholem našeho těla, její situování na opačný konec značí něco nesmyslného, něco, co se nám příčí, tzn. stavíme *něco na hlavu*.

Stavět se (sebe) na hlavu můžeme však taky chtít, když o něco usilujeme. Většinou však toto spojení užíváme v negativním slova smyslu, kdy je něco málo pravděpodobné.

Hlava je též typickým příkladem, u něhož se uplatňuje koncept nahoře je víc než dole. Prostor nahoře je spojen s příjemnějšími pocity, člověk, který má *hlavu v oblacích* je pozitivně naladěný, srov. také časté *být v sedmém nebi*. Říkáme též *hlavu vzhůru* nebo *nevěš hlavu*, chceme-li druhého povzbudit a odvést od negativních myšlenek.

Důležitý je prostor, který hlavu obklopuje. Pro člověka je důležité, aby měl kde *hlavu složit*. Hlava jako taková se skládat nedá, to bychom tvrdili spíše o těle jako celku. Domníváme se, že tedy spojení složit někde hlavu zastupuje složit někde celou sebe sama. Protože je hlava pro člověka v tomto ohledu zřejmě nejdůležitější částí, je přirozené, že musí být chráněna především ona. S tím souvisí i spojení *mít střechu nad hlavou*.

Hlava symbolizuje též přímý směr, spontánní rychlý vývoj věcí, *vrháme se do něčeho po hlavě*. Snažíme-li se o nemožné, říkáme, že jdeme hlavou proti zdi, srov. *hlavou zed' neprorazíš*.

Hlava indikuje význam též způsobem jejího držení. Jestliže *si postavíme hlavu*, k něčemu jsme se skálopevně rozhodli a nechceme ustoupit. Jestliže *hlavu nosíme jako páv* nebo *jelen*, ovládá nás pýcha. Jestliže se chováme zbaběle, *strkáme hlavu do písku jako pštros*. Nemůžeme též zapomenout na *chomout*, kam pomyslně strká jako kůň hlavu muž, když se žení. Zajímavé je si uvědomit, že člověk vnímá orientaci těla a jeho držení stejně intenzivně u sebe jako u zvířat.

Uvažujeme-li *oko*, slouží přirozeně k orientaci v prostoru, tento však samo též pomyslně vytváří.

Běžně pracujeme s pojmem *zorné pole*, tedy prostorem, kam naše oko dohlédne.

Další prostor vytváří dvě osoby, které vedou rozhovor tzv. *mezi čtyřma očima*.

Pozornost, kterou věnují něčemu naše oči, nutí následně k otáčení naší hlavu a tím dochází přirozeně ke „kroucení“ *krku*. Věnovat tedy něčemu velkou, nebo až přehnanou, pozornost vyjadřujeme frazémy jako *div si krk nevykroutil* nebo *krk si mohl za někým vykroutit*.

Další částí hlavy, která je důležitá pro naši každodenní orientaci v prostoru, je *nos*. Cokoliv má zaujmout naši pozornost, situujeme pod nos, k nosu anebo před nos. Spojení *strkat někomu něco pod nos* nebo *má to přímo u nosu* může souviset s čichem. Čich je smysl, který zpracovává ovzduší v okolí, cokoli se vloudí k čichovým buňkám, poutá pozornost. Jmenovaná spojení apelují právě na jedincovu pozornost.

V podobné souvislosti, abychom se dozvěděli více, *strkáme někam nos*. Když jej naopak ani *nevystrčíme*, zdůrazňujeme, že jsme se ani trochu nepohnuli mimo hraniční prostor. Nos může být v této souvislosti chápán coby část těla, která z profilu „vyčnívá“ (pomineme-li ženská ňadra) svou malou plochou z roviny lidského těla.

Prostor *před nosem* ukazuje spíše na blízkost pozorovaného, jako např. *ujet někomu před nosem*.

Nos, stejně jako hlava, pokud se nosí moc vysoko, je symbolem pýchy.

Tvář, patrně díky tomu, že v obličejí zaujímá největší plochu, symbolizuje celý obličej a přeneseně i lidský charakter. Tvář odhalí člověka, odráží jeho náladu, jeho pocity i jeho zdraví. Mimika, mračení, úsměv, červené unavené oči, bledost nebo naopak červená líčka...to vše o člověku napovídá.

Tvář, ještě spolu ze zády, symbolizuje též protiklad toho, co se nachází v prostoru před tělem a co za tělem. Tvář symbolizuje přímý kontakt, říkáme, že jsme se s někým setkali *tváří v tvář*. Říci něco někomu *do tváře*, znamená být upřímný a též nebojácný. Jestliže tvář odvrátíme, naznačujeme tím jednak možné zklamání, smutek, ale také stud a strach před přímým kontaktem. *Odvrácená tvář* znamená věci skryté, neviděné, které člověk nevydá k pozornosti.

Záda symbolizují přirozeně prostor za tělem. Tento prostor nepodléhá naší pozornosti, to znamená, že cokoliv se děje *za zády*, není viděno nebo nechce být viděno. Jestliže se někdo k někomu neotočí tváří v tvář ale *otočí se* naopak *zády*, znamená to, že už není tato osoba v poli jeho pozornosti, což chápeme přeneseně jako zradu, odmítnutí očekávané pomoci.

Obecně cokoliv, co je za námi, je něco, co už není aktuální, čemu nevěnujeme pozornost, co nás minulo, co nás nezajímá, co jsme *hodili za hlavu*.

Zadek naznačuje orientaci vázanou na typikum této části těla, tedy na sezení; mohli bychom říci, kam si sednu, tam patřím. Proto tedy i rčení *nelze sedět jedním zadkem na dvou židlích*.

Prsa, zejména pak vypnutá hrud', znamenají hrdost a odvalu.

Ruce jsou složeny podél těla, jejich poloha nahoře není tedy přirozená a zračí cosi neobvyklého. Umožňuje nepříteli kontrolu nad činností zadržného, říká „vzdávám se“.

Ruka je důležitá především pro lateralitu těla. Naprosto běžně rozlišujeme, co máme po pravé a co po levé ruce. Stejně často též říkáme, že co je pravé, to je správné.

Pravá a levá *noha* značí přirozenost *vykročit* správnou, tedy *pravou nohou*. Nohy jsou primárně situovány dole a pod nimi je (pevná) zem. *Pevná zem pod nohama* znamená jistotu, jistotu znamená na ní stát, mít ji pod sebou. Jestliže se někdo cítí nejistý, říkáme naopak, že *pevnou půdu* pod nohama *ztrácí* nebo že už ji nemá.

Stejně jako u hlavy, která nemá být dole, nohy naopak nemohou být nahoře, tzn. pokud je něco tzv. *vzhůru nohama*, znamená to, že je to v nepořádku.

Stejně jako po hlavě se můžeme do něčeho *vrhat* i *nohama*, přímost tohoto „vrhání“ je ještě zdůrazněna přívlastkem *rovnýma*.

Samozřejmě nesmíme zapomínat na hlavní funkci nohou, a sice na pohyb, na chůzi po cestě, jít, *kam nás nohy ponesou*. Noha je tedy ten, kdo vede a zároveň podpěra, která drží celé tělo.

Noha nemůže být sama, tzn. pokud jsme v něčem jenom *jednou nohou*, *v kriminále*, *v hrobě*, je to jen „napůl“ – není to ještě „definitivní“.

Začali jsme hlavou, aby tedy výklad měl hlavu a patu, zakončíme jej logicky *patou*. Hlavu a patu může nebo nemusí něco mít, hlavu nebo patu něčemu může nebo nemusí někdo znát. Hlava a pata symbolizují začátek a konec, celistvost, uzavřenost, homogennost.

Stejně jako noha v obecném slova smyslu symbolizuje pohyb, stejně tak i pata. Ovšem v tom „rychlejší“ slova smyslu. Říkáváme, že někdo *utíká, jako by mu za patami hořelo*. Říkáme též, že někdo *utíká, jako by mu koudel u pat hořela*. Ve stejném spojení se objevuje i *zadek*.

Jako jsme říkali, že *nevystříme* odněkud nos, z opačného konce jsou to potom *paty*.

Paty někomu ukázat značí, podobně jako ve stejném smyslu *záda*, odepřít někomu naši pomoc nebo pozornost, odejít.

Být někomu stále v patách, mít někoho pořád *v patách/za patami* znamená stejně jako mít někoho za zády, někoho sledovat, být (ostře) sledován.

Viděli jsme, že nejvýraznější orientace je protiklad nahoře-dole a následně vpředu-vzadu.

Hlava a krk

Hlava

- jít/chodit hlavou proti zdi
- mít / nemít kde hlavu složit
 - neví, kde mu hlava stojí
 - postavit si hlavu
- jde mi z toho hlava kolem
 - zatočila se mi hlava
 - bát se vystrčit hlavu
- div si hlavu nevykroutil / neukroutil // málem si hlavu vykroutil // hlavu si mohl vykroutit
 - Hlavou zed' neprorazíš.

Hlava + pata znamenají uzavřenost těla/začátek a konec/smysl

- má to hlavu a patu / nemá to ani hlavu ani patu
 - nevědět něčemu hlavu ani patu
- od hlavy až k patě si někoho prohlížet

Hlava znamená přímý směr

- skočit / vrhnout se/vrhat se do něčeho po hlavě
- spadnout do něčeho po hlavě

Směr za hlavu

- hodit/házet něco/všechno za hlavu

Prostor nad hlavou

- střecha nad hlavou
- mít / nemít střechu nad hlavou

Hlava je vždy nahoře

- i kdyby/ani kdyby se na hlavu stavěl/postavil
 - postavit/stavět něco na hlavu
- postavit se/stavět se / nepostavit se kvůli něčemu na hlavu

Hlava - nahoře je víc než dole

- hlavu vzhůru
- mít hlavu v oblacích
- věšet / nevěšet hlavu
- klopit/sklopit / svěsit hlavu
- zvedat hlavu (získávat sebedůvěru a probouzet se k odporu)

Hlava lidská jako hlava zvířecí

- nosit hlavu jako páv / hodně vysoko
 - nosit/nést hlavu jako jelen
- žert. strčit hlavu do chomoutu / ohlávky
 - strkat hlavu do písku (jako pštros)

Oko znamená prostor

- mezi čtyřma očima si s někým promluvit / někomu něco říct apod.

Nos

- padnout na nos
- až pod nos někomu něco dát/dávat / strčit/strkat / přinést / snést apod.
- chodit s nosem vzhůru // nosit nos vysoko // mít nos nahoru / vysoko / vzhůru (chovat se povýšeně, pyšně)
- nevidět si ani na špičku nosu / nevidět dál než na špičku svého nosu // vidět si jen na špičku (svého) nosu
 - jít (pořád) rovnou za nosem
 - má to napsané na nose (na první pohled zřejmé)
 - mít něco u nosu/pod nosem
 - nevystrčit (ani) nos (ze dveří)
- odejít se zdviženým nosem (pyšně nebo uraženě odejít)
 - proklouznout / zmizet někomu před nosem
 - před nosem někomu ujet / zabouchnout / zavřít apod.
- strkat / nestrkat do něčeho/všeho/někam (svůj) nos // strkat nestrkat nos do cizího hrnce
- svěsit / natáhnout nos // chodit se svěřeným osem // mít svěřený nos (být uražený)

Tvář

- odvrátit od někoho svou tvář
- odvrácená tvář něčeho/něčeho
 - má to napsané na tváři
- stanout tváří v tvář něčemu/někomu
 - vyčíst někomu něco z tváře

Krk

- dát si / nedat si kvůli něčemu/pro něco nohu za krk
- div si krk nevykroutil / neukroutil // málem si krk vykroutil // krk si mohl za někým vykroutit

Trup

Záda znamenají odvrácenou stranu

- obrátit / otočit se k někomu zády // ukázat někomu záda
 - z něčími zády něco dělat/udělat
- za zády někoho pomlouvat / někomu se smát / posmívat apod.
 - Do očí med, za zády jed.

Zadek znamená rozhodnutí

- Nelze sedět jedním zadkem na dvou židlích.

Prsa

- prsama vpřed!
- vypnout prsa (hrdost a odvaha)

Ruka

Ruka

- po pravé ruce, po levé ruce
 - být samá ruka samá noha
- dát ruce vzhůru / ruce vzhůru!

Rameno

- hodit si něco přes rameno

Noha

Noha znamená umístění

- být jednou nohou v hrobě
- být jednou nohou v kriminále

Nohy jsou vždy dole a pod nimi pevná zem

- být nohama vzhůru
- cítit / necítit / mít / nemít pevnou půdu pod nohama
 - pálí ho půda pod nohama
- obrátit / převrátit něco/všechno vzhůru nohama
 - stát oběma nohama na (pevné / rovné) zemi
 - ztrácet/ztratit půdu pod nohama

Noha znamená cestu

- házet někomu klacky pod nohy
- plést se někomu pod nohama/pod nohy / motat se pod nohama
 - půjdu, kam mě nohy ponesou

Noha znamená přímý směr

- skočit / vrhnout se do něčeho rovnýma nohama

Levá noha X pravá noha

- vstát / vykročit levou nohou (napřed)
- vykročit pravou nohou

Pata znamená koncovou část těla

- utíká, jako by mu za patami hořelo // jako by mu paty namydlił
 - hoří mu koudel za patami
 - od hlavy až k patě
 - má to hlavu a patu
 - nemá to hlavu ani patu

- nevědět něčemu hlavu ani patu
 - být někomu v patách
 - jít někomu v patách
- lepit se někomu na paty
 - mít někoho v patách
- mít někoho pořád za patami
 - šlapat někomu na paty
- nevytáhnout paty z domu
- otočit se na patě a jít pryč
 - ukázat někomu paty

2.4 VZHLED TĚLA – PŘIROVNÁNÍ NA ZÁKLADĚ VIZUÁLNÍ PODOBNOSTI

Další oblastí, která se hojně objevuje v somatických frazeologických jednotkách, je vzhled lidského těla, tedy naše vizuální zkušenost s našimi těly.

Hlava je přirozeně pokryta vlasy. Pokud je člověk bez vlasů, vzbuzuje pozornost, říkáme, že *má hlavu jako koleno*. Přirovnání hlavy ke kolenu se zakládá na tvarové podobnosti a uvažování kolene jako místa, kde nerostou vlasy. Jestliže máme málo vlasů nebo vlasy řídké, říkáme, že dotyčný *má tři vlasy dvěma řadama*. Šedivé vlasy pak znamenají hlavu šedivou či bílou.

Hlava je ztotožňována s účesem, kadeřnice nám *dělá hlavu*, lichotíme též ve stejném smyslu, když někomu říkáme, že *má pěkně udělanou hlavu*. Jestliže je účes spíše „neúčesem“, přirovnáváme vlasy k *vrabčímu hnízdu*.

Holá hlava nemusí nutně znamenat jenom hlavu bez vlasů, když někdo *chodí v zimě s holou hlavou*, nemá čepici.

Výrazným charakterem se zdají být též *nohy*, ať už ty *do O* nebo *do X*. Pokud jsme unaveni, nohy nám ztěžknou a říkáme, že jsou *jako z olova*. Nohy jsou též částí těla, která charakterizuje stáří/mládí, čili *mladé nohy* nebo *staré nohy*.

Velká pozornost je věnována též *nosu*, na jedné straně neforemná *okurka* nebo *hejl*, na druhé antická krása, nos *řecký* a *římský*.

Břicho bývá kromě pivního přívlastku ještě připodobněno s odkazem na svou ne/velikost k *obrácenému laboru* nebo *bubnu*.

Dlaň jako malá plocha v rámci celého těla vystupuje s přirovnáním *být malý jako dlaň*.

Tváře jsou naopak velké *jako měsíc* nebo *jako slabikáře*.

Úsměv měříme *od ucha k uchu*.

Bílé zuby připodobňujeme *bílým perlám*.

Nejvýraznějším měřítkem pro vzhled našeho těla je *srovnání s těly zvířecími*. *Ruce* máme velké jako *medvěd*, vytahané jako *opice*. *Oči* mhouříme jako *kočka/kocour/výr*, díváme se jako *bazilišci*, máme oči jako *gazela*, oči *jestřábí* nebo oči červené jako *králík* nebo oči jako *pulec*. *Nohy* mohutné jsou podobné těm *sloním*, naopak tenké a dlouhé *čapím*, *komářím* nebo *pavoučím*. *Krk* máme dlouhý jako *žirafa*, vytahujeme ho jako *husa*. Nezapomínáme ani na *hýždě*, zadek jako *štýrský valach* nebo *pivovarnický kůň*.

Hlava a krk

Hlava

- chodit/jít s holou hlavou

Hlava znamená vlasy/účes

- má hlavu jako koleno // mít na hlavě klouzačku (být holohlavý)
- mít na hlavě pár chlupů / tři chlupy / pět a půl chlupu (dvěma řadama)
 - mít (už) bílou / šedivou / prokvetlou hlavu
 - dát si udělat hlavu
 - mít na hlavě vrabčí hnízdo
 - mít pěkně / dobře udělanou hlavu

Lidské oko jako zvířecí oko

- mhouřit oči jako kocour / kočka / výr (přivírat oči blaženou spokojeností (pouze kocour, kočka), únavou, ospalostí, nebo před sluncem)
 - mít oči jako bazilišek (základné a zlé)
 - mít oči jako gazela / laň (velké, krásné, výrazné)
- mít oči jako jestřáb / kočka / luňák / orel / ostříž / rys (dobrý zrak, bystré oči)
 - mít oči (červené) jako králík
 - mít oči jako pulec (široce poulit oči)
 - mít oči jako výr (bystré a široce otevřené)
 - dělat na někoho psí oči

Nos

- mít nos jako okurku / bambuli apod. (neforemný nebo oteklý)
 - lit. cyranovský nos (velký, ošklivý)
- řecký nos (rovný, téměř v jedné přímce s čelem (nos řeckých antických plastik))
 - římský nos (krásný, zcela pravidelný (nos římských antických plastik))
 - mít na nose hejla (červený, omrzlý, po požití alkoholu)
 - mít svíčku u nosu/pod nosem („nudle“ u nosu, zprv. o malých dětech)
 - odejít / táhnout s dlouhým nosem (odejít zklamaně)

Tvář

- mít tváře jako měsíc // mít plné tváře
- mít tváře jako slabikáře
- mít propadlé tváře

Krk

- mít krk jako žirafa / husa
- mít krk (špinavý) jako botu/boty
- natahovat krk jako husa / žirafa

Pusa

- mít pusu od ucha k uchu

Zub

- mít zuby jako perličky

Trup

Vzhled zadku / lidský zadek jako zvířecí zadek / zadek jako rostlina

- mít zadek jako dva kmíny / kmínky
- mít zadek jako (štýrský) valach / klisna / kobyla / pivovarský kůň

Břicho

- expr. mít břicho/břuch jak buben
- žert. mít břuch jak obrácený lavor
 - pivní břich
- mít (pořádné / pivní) břicho
- zastrčit břicho

Ruka

Ruka lidská jako tlapa zvířecí

- mít ruce jako medvěd / jako lopaty
- mít ruce vytahané jako gorila / opice / orangutan

Dlaň:

- (být) jako dlaň (malinký)

Noha

Lidská noha jako zvířecí noha

- mít nohu jako slon

- mít nohy jako čáp / komár / pavouk // mít čapí nohy (nepřirozeně tenké a dlouhé)

Nohy jsou

- mít nohy jako z olova

- (mít) nohy do O

- (mít) nohy do X

- mít mladší/mladé nohy

2.5 ČÁST TĚLA A JEHO TYPIKUM

Jako další schéma jmenujeme části těla a jejich typika. Jedná se o zobrazení toho, co pro nás jednotlivá bázová slova ztělesňují nejintenzivněji nebo nejpřirozeněji.

Hlava je především prostorem, kde se „děje“ a ukládá lidská mysl.

Hlava je především chápána jako nádoba na myšlenky/rozum. Jestliže jsme na něco zapoměli, nebo si nemůžeme vzpomenout, říkáme, že *hlava je děravá*, že je jako *řešeto*. Běžně též používáme spojení *dejme hlavy dohromady*, víc hlav víc ví nebo víc hlav víc rozumu. Jestliže v hlavě nemáme ty správné myšlenky, nebo rozum, říkáme, že *máme prázdnou/dutou/gypsovou hlavu*, *máme v hlavě prázdno*, *máme v hlavě drtiny / otruby / piliny / sečku / seno / slámu / řezanku*, jinak též *vygumováno* či *vykradeno*. Ve stejné souvislosti se užívá též spojení *vykouřilo se mu to z hlavy*. Jestliže naopak *máme v hlavě*, jsme pod vlivem alkoholu.

Hlava je nádoba, která se plní myšlenkami. Hlava naplněná myšlenkami automaticky *ztěžkne*, naopak člověk, kterého nic netrápí, nad ničím nepřemýšlí, má *hlavu lehkou nebo čistou / jasnou*. Hlava se dá tomto smyslu i *provětrat/pročistit*. Když je myšlenek ke zpracování hodně, říkáme, že máme něčeho *plnou hlavu* a že máme hlavu *na prasknutí*, že se nám div *nerozskočí*, *nepraskne*.

V souvislosti s myšlenkovou aktivitou je hlava chápána též jako něco, co se pod tlakem myšlenek láme, říkáme, že si s něčím/nad něčím *lámeme hlavu*.

V *hlavě* můžeme též něco *nosit*, myšlenku, nápad... Jestliže nad něčím dlouho a usilovně přemýšlíme, říkáme, že to v hlavě *převracíme*. V hlavě můžeme mít též *zmatek / galimatyáš / guláš*, nebo nám do ní někdo *nasadil brouka / cvrčky / červa / mouchy / pavouka / švába* či *strašáka*.

Hlava funguje jako stroj, říkáváme, že má někdo *o kolečko navíc*.

Hlava funguje jako zdroj (*být/nebýt z něčí hlavy*, *z hlavy něco vědět/vypočítat*, *zrodit se/ vylíhnout se v něčí hlavě*).

Hlava je chápána jako prostor, kde se musí srovnat věci tak, aby byl pořádek (*nemá/má to v hlavě v pořádku*, *nemůže si to srovnat v hlavě*).

Hlava je prostor, kde se aktivně pohybují myšlenky. V hlavě se nám *rojí* myšlenky, hlavou nám něco *vrtá*, *honí se*. Když o něčem přemýšlíme, říkáme, že si to necháme *projít hlavou*. V hlavě nám může *harašit* nebo *přeskočit*.

Jestliže se zrodí myšlenka nebo řešení problému, říkáme, že se nám v hlavě *rozbřesklo/rozsvítlo*. Rychlá spontánní myšlenka nám *probleskne* hlavou. Tato spojení dávají uvažovat souvislost s elektrickým vzruchem, tedy šířením impulsu mezi nervovými buňkami.

Oko je především spojeno se svým smyslem, zrakem. Vytyčujeme prostor, kam až oko dohlédne. Říkáme *přijít někomu na oči*, tedy do prostoru, kam hledí jeho oči. Naopak ztratit se, *jít někomu z očí* znamená tento prostor opustit. Jestliže máme stále něco *před očima*, opakovaně na něco myslíme, vidět tedy v tomto smyslu znamená představovat si, myslet na něco. Co máme před očima, nad tím přemýšlíme, vnímáme to, jakmile něco opustí naši vizuální pozornost, opustí i naši mysl. Proto velmi často říkáme, *sejde z očí, sejde z mysli* nebo *co oči nevidí, to srdce nebolí*.

Vidět znamená čelit realitě, *věřit/nevěřit svým vlastním očím*, na vlastní oči se o něčem přesvědčit. *Otevřít někomu oči* znamená přimět ho uvidět, pochopit danou skutečnost. Vidět je též naprosto běžně zaměňováno s chápat, rozumět, často říkáme s údivem: „Kam jsi dal oči? Ty to nevidíš?“ Být připravený a pozorný znamená mít oči otevřené.

Oko znamená věnovat / nevěnovat pozornost. Pozornosti neujde, kdo je na očích, *co bije do očí*. O co *koutkem oka nezavadíme*, to nás nezajímá. Děláme také na někoho *zamilované/psí oči*. Možná jsme se zalíbili jeden druhému na první pohled, *padli jsme si hned do oka*. Kdo má naši plnou pozornost, *jenom pro toho máme svoje oči, můžeme na něm oči nechat, nemůžeme od něho oči odtrhnout, očima na něm visíme*. Co upoutá naši pozornost, přinutí nás poulit oči, proto říkáme, že někomu *div oči nevypadly, div si oči nevykoukal*.

Únavou se nám oči klíží, zavírají, nemůžeme je udržet, zmenšují se a mění se tzv. v čárky.

Mhouření očí znamená nevidět ostře, proto říkáme, že *přimhouříme jedno oko/oči*, když chceme slevit z našich nároků.

Změřit si někoho očima znamená udělat si na někoho názor. Když se snažíme někomu zalíbit, říkáme, že si u něj uděláme *dobré oko/očko*. Ve stejné souvislosti užíváme též spojení *stoupnout v něčích očích*, opět tedy nahoře je víc než dole.

Mít názor znamená dívat se na něco určitými očima, snahu vcítit se do druhého pojmenováváme jako *pohled očima druhého*, často též říkáme, jestliže jsme v průběhu

času změnili svůj názor, že už *se* na danou věc *díváme jinýma očima*. Ptáme-li se na něčí názor, naprosto běžně užíváme spojení *jak to vidíš* nebo *jak se na to díváš*.

Dívat se do očí znamená též čelit něčemu přímo, být upřímný. Jestliže se tedy někomu nemůžeme podívat do očí, zřejmě se stydíme, máme špatné svědomí. Ze stejného důvodu uhýbáme očima, nevíme tzv., kam s nimi.

Spát na jednu ucho není stejně dobré jako *spát na půl oka*.

Známe je též rčení *oko do srdce okno*. Oko nám napovídá o charakteru člověka, říkáme, že něco *kouká někomu z očí*, že mu to *vidíme na očích*. Očima můžeme něco říkat, očima můžeme někoho svlékat.

Ústa jsou vnímána v rámci několika opozic.

První je protiklad ústa otevřená – ústa zavřená. *Otevřít ústa* znamená začít mluvit, v užším slova smyslu umět otevřít ústa znamená umět vznést námitku, komentář. Otevřít si ústa na někoho znamená říci někomu něco nevybíravým způsobem. Otevřená ústa znamenají údiv, člověk přirozeně otevírá ústa, když ho něco překvapí nebo intenzivně upoutá jeho pozornost, nejintenzivněji toto můžeme pozorovat u malých dětí.

Ústa zavřená se chápou jako uzamčený pokoj, zamykáme je *na zámek*, zavíráme *na petlici*. Zavřít ústa znamená především přestat mluvit.

Další opozicí je ústa plná – ústa prázdná. Mít *plná ústa něčeho* znamená žvanit, tedy hodně mluvit na nějaké téma, většinou bez následného dodržení v praxi. Mluvit s plnou pusou, tedy jídla, je považováno za faux pas. Naopak *říci něco na plná ústa* znamená říci někomu něco upřímně, především ve smyslu říci mu všechno, ústa jsou tedy v tomto smyslu naplněna tím, co chce mluvčí druhé osobě sdělit. Protikladem je mluvit/zdravit/odpovídat apod. *jen na půl úst*, tedy ne „naplno“. Kdo má v ústech *knedlík*, mluví nezřetelně.

Prázdná ústa jsou symbolem hladu. Ústa jsou jasně spojena s příjmem potravy, jsou prostorem, kde se sbíhají sliny.

Ústa znamenají přirozeně též někoho pomlouvat, tzn. *být v něčích ústech*, dostat se někomu do úst, kolovat od úst k ústům nebo si ústa o někoho otřít. Ústa znamenají i jednotný názor nějaké skupiny, tlumočit něčí názor, tzn. *mluvit ústy někoho*.

Ústa jsou též zdrojovou oblastí, odkud se tedy řeč šíří, říkáme, že někomu něco *vyletělo z úst*, něco se mu z úst *vydralo*, z úst něco *vypustil*, někdo mu ústa rozvázal.

Abychom neřekli něco nepatřičného, musíme ústa hlídat, dát si na ně pozor.

Nesmíme též zapomenout na pozitivní poselství, které můžeme ústy předávat, aniž bychom mluvili, a to je úsměv.

Nos funguje především jako orgán čichu. Zachytíme-li výrazný zápach nebo vůni, říkáme, že nás *něco praštilo přes nos*. Malé děti se snažíme odnaučit dloubání / rýpání / šťourání se v nose.

Jazyk znamená především mluvit / řeč, což se váže na skutečnost, že jazyk je mluvním orgánem. Jazyk/řeč znamená mít dar jazyka, najít s někým společný jazyk. Jazyk stejně jako ústa se musí hlídat, tzn. mít jazyk na zámeček nebo na petlici. Hraniční jsou pro jazyk zuby, mlčet znamená tedy *držet jazyk za zuby*. Jazyk chápeme též jako divokého koně, kterého musíme *držet na uzdě*.

Kdo špatně mluví, *šlape si na jazyk* nebo se mu jazyk *plete*, může se snažit, div si jazyk *nepřekousne*. Tato spojení vychází ze skutečnosti, že jazyk je nejhbitější a nejmrštnější sval v těle, který se pohybuje velmi rychle.

Z hlediska biologického je jazyk především orgánem chuti. Něco ochutnat znamená jenom si *jazyk v jídle omočit*, kdo má rád sladké, má mlsný jazyk.

Krk je obecně místo, kam se něco věsí. V přeneseném významu se *na krk věsí* i starosti, závazky. Někdo nám na krk něco hodil/pověsil/nechal.

Zuby slouží tělu k rozmělnění potravy, proto říkáme, že si na něco *brousíme zuby* nebo že máme *něco na zub*. Při fyzické námaze člověk instinktivně zuby *zatíná*, tento význam přenášíme obecně i na věci, které člověk musí přestát, vydržet, které vyžadují námahu.

Zadek je přirozeně spojen se sezením, sedět na zadku znamená přeneseně tedy nic nedělat, kdo je líný, nechce tzv. zvednout zadek. Zadek je místo, kde nás může pomyslně něco nutit, abychom byli rychlejší, říkáváme, že máme/*nemáme vrtuli u zadku* nebo že nám hoří koudel u zadku.

Břicho je především nádoba na jídlo, která musí být pravidelně naplňována. Plné nebo nacpané břicho se staví do protikladu k břichu prázdnému, tedy hladovému.

Hřbet funguje jako prostor, kam člověk umísťuje těžké věci, které přenáší, například pytle s moukou, těžký batoh... V přeneseném slova smyslu nás na hřbetě tíží starosti, práce, obecně povinnosti. Říkáme, že *jsme si toho naložili na hřbet moc*.

Prsa jsou spjata s fyzickými projevy úzkosti. Jestliže máme strach, cítíme úzkost, většinou cítíme tlak, tíží na prsou, leží nám na prsou jako kámen. Jakmile starosti odezní, říkáme, že nám spadl kámen ze srdce nebo z prsou.

Ruka je chápána jako prostor. Jsme-li uvnitř tohoto prostoru, jsme přijímáni, vlastněni nebo ovládáni, jsme-li vně, můžeme být darováni nebo jsme jednoduše mimo prostor vlastnění a ovládání. Ruka tedy dává, bere, vlastní, ovládá, řídí, pracuje. Pravá ruka je chápána jako ta schopnější, levá jako ta neschopná.

Prst se jmenuje často v přirovnání jako být slabý jako prst, být jenom na prst tlustý. Prst symbolizuje jako část ruky dotek či kontakt. Pro zdůraznění významu říkávame, že *jsme se něčeho ani prstem nedotkli*. Ve smyslu práce, činnosti užíváme spojení nehnout pro něco/někoho ani prstem. Prsty můžeme ve smyslu činnosti též někam strkat. Dávame si však pozor, abychom si je nespálili. Jestliže se něčeho neúčastníme, říkáme naopak, že v něčem prsty nemáme. Činnost je tedy v tomto smyslu pomyslný prostor, být v něm znamená účastnit se, být mimo znamená se na této činnosti nepodílet.

Prst se chápe jako část ruky, varujeme-li, říkávame, podej mu prst, chytne se celé ruky.

Člověk pracuje též s představou spojených prstů, které užíváme jako nádobu, když nabíráme vodu např. při mytí obličeje. Když se něco rychle ztratí, uteče nám, říkáme, že nám to proklouzlo mezi prsty, *proteklo mezi prsty jako voda*.

Kontakt prstů a obličeje užívá i spojení *dívat se na někoho skrz prsty*. V tomto případě prsty fungují jako překážka nezkreslenému obrazu.

Prsty jsou též spojeny s představou zlodějství, mít *dlouhé prsty* znamená mít *zlodějské prsty*.

Zakořeněn je též zážitek z dětství, kdy sajeme z matčina prsu mléko a později zaměstnáváme ústa cucáním prstu. Možná zde bychom hledali motivaci spojení *vycucat si něco z prstu*.

Dlaň funguje jako místo, kam přijímáme výdělek/peníze. Zavřená dlaň už se poté mění na nádobu, která je tedy plná nebo prázdná.

Rameno je místo, kam skládáme hlavu, když někomu pláceme v náruči. Tato představa se objevuje v jazyce i v přeneseném významu ve smyslu svěřit se někomu se svými starostmi.

Noha je spojená především s pohybem, *utíkáme, co nám nohy stačí*, funguje však také jako opora těla. Pokud se tedy celý den tzv. nezastavíme, říkáme, že jsme byli na nohou. *Být na nohou* je též pozice těla, která je spojena s aktivitou. Spánek je spojen s pozicí horizontální, být na nohou tedy znamená „být vertikální“ – být vzhůru.

Z hlediska vnitřního světa těla je jednoznačně nejdůležitější lidské *srdce*. Srdce je především nádoba, ve které jsou uloženy naše emoce. Máme někoho v srdci, celým svým srdcem/z hloubi našeho srdce někoho milujeme. Naše srdce může přetékat láskou, ale také bolem. Srdce nám intenzivně bije, pokud nás něco potěší, jsme rozrušeni, říkáme, že nám poskočilo; rychlý tlukot srdce však značí též strach, nejistotu a obavy. Srdce je věc, kterou někomu ze své lásky darujeme, naše srdce někomu patří a ten někdo je muž/žena našeho srdce. Jestliže naše láska ztroskotá, říkáme, že nám někdo zlomil srdce/že máme zlomené srdce. Smutek a starosti v nás vyvolávají nepříjemné pocity, naše srdce, podobně jako hlava, ztěžkne.

Srdce je náš vůdce/rádce, máme se řídit jeho hlasem.

Krev je životně důležitá tělní tekutina, proudí celým tělem a tak není divu, že se chápe jako něco, co člověkem vládne, co ho ovlivňuje, co ho charakterizuje. Krev symbolizuje především původ. Je spojená s bojem, se zraněními, proto je též znakem zloby a pomsty.

Žaludek stejně jako břicho funguje jako nádoba na jídlo. Na rozdíl od břicha se mu kromě přívlastků prázdný/plný ještě připisuje atribut bezedný, což upomíná funkci žaludku jako místa, kde se zpracovává, začíná trávit, jídlo.

Hlava a krk

Hlava znamená prostor, kde se „děje“ lidská mysl:

- tvoje starosti na moji hlavu
- vypadá / vyvádí / chová se / mluví apod. jako by mu v hlavě přeskočilo // jako by to neměl v hlavě v pořádku // jako by měl v hlavě o kolečko víc
- blesklo / proběhlo / projelo mi hlavou // hlavou mi bleskla / proběhla / projela / proletěla / se mi mihla myšlenka
- být / nebýt z něčí hlavy // vyjít z něčí hlavy
 - dát hlavy dohromady
 - div se mu hlava nerozskočí (bolestí)
 - haraší mu v hlavě
 - mít děravou hlavu // mít hlavu jak řešeto
 - mít něco v hlavě
- mít prázdnou / dutou / gypsovou hlavu // mít v hlavě prázdno // mít v hlavě drtiny / otruby / piliny / sečku / seno / slámu / řezanku / vulg. nasráno // mít to v hlavě
 - vygumováno / vykradeno
 - mít v hlavě (být opilý)
 - mít v hlavě (divné) brouky / mouchy / pavouky
- mít v hlavě (z něčeho) zmatek / galimatyáš / guláš // mít z něčeho zamotanou hlavu
 - nasadit někomu brouka / cvrčky / červa / mouchy / pavouka / švába do hlavy
 - nasadit někomu strašáka do hlavy
 - nechat si něco projít hlavou
- nejde / neleze mi to/něco do hlavy // nemohu si to srovnat v hlavě // nechce se mi vlézt do hlavy // nechce se mi srovnat v hlavě
 - nejde mi to/něco z hlavy
 - nemít něco ze své hlavy
 - nosit / nenosit něco v hlavě
- plést/poplést někomu hlavu // blbnout/zblbnout někomu hlavu
 - přeskočilo mu (v hlavě) // straší mu v hlavě
 - převracet něco v hlavě
 - rozbřesklo / rozsvítilo se mu v hlavě
 - stouplo / vlezlo mu to do hlavy
 - už ho hlava nebolí (zemřel)
 - v hlavě se mi rojí myšlenky

- vrtá mi to hlavou // leží mi v hlavě // honí se mi hlavou
 - vštípit/vštěpovat někomu něco (do hlavy)
 - vtloukat někomu něco do hlavy
 - vyhnat / vytlouct někomu něco z hlavy
 - vykouřilo / vytrousilo se mu to z hlavy
 - vzít si něco do hlavy
- z hlavy něco vypočítat / vyjmenovat / vědět apod.
 - z toho mě hlava nebolí
 - zrodit se / vylíhnout se v něčí hlavě
- krev mu stoupla / se mi nahrnula / se mu vehnala do hlavy
 - Kdo nemá v hlavě, musí mít v patě / v nohách.
 - Kdo nemá v hlavě, v apatyce nekoupí.
 - Kolik hlav, tolik rozumu.
 - Není důležité, co je na hlavě, ale co je v hlavě.

Hlava znamená též být v prostoru myšlenek:

- mít hlavu v pejru / ve flóru / ve smutku (z něčeho)

Hlava se láme/tříští:

- má hlavu jako střep // třeští mu hlava
 - lámat si nad něčím hlavu
 - nelámat si s něčím hlavu

Těžká hlava X lehká/čistá hlava:

- dělat někomu těžkou hlavu
- dělat si / nedělat si s něčím/z něčeho (těžkou / velkou) hlavu
- dělat si pro něco těžkou hlavu // mít z něčeho těžkou hlavu
 - mít lehkou hlavu bez starostí
- pustit/pouštět něco z hlavy // nedělat si s něčím/z něčeho (těžkou/velkou) hlavu
 - mít čistou / jasnou hlavu
 - provětrat si / pročistit si hlavu

Hlava jako prostor k naplnění:

- být hlava dřavá

- být prázdná hlava
- má hlavu na prasknutí
- div mi z toho hlava nepraskne
- div se mu hlava nerozskočí
- mít plnou hlavou něčeho/někoho
- nalít/nalévat někomu něco do hlavy

Okno znamená podobnost, zrak, pozornost, 'okno do duše'.

Okno znamená podobnost:

- je jako by někomu z oka vypadl

Okno znamená zrak:

- ani okem // koutkem oka něco/někoho nezahlédnout
- být pouhým okem viditelný / rozeznatelný
- kam (až/jen) oko dohlédne/oči dohlédnou
- koulet / zakoulet očima
- (leskne se to / svítí to / září to) až oči přecházejí
- má // udělaly se mu mžítka před očima
- mít čtyři oči
- na vlastní oči se o něčem přesvědčit / něco vidět apod.
- nevěřit svým vlastním očím
- se zavázanýma očima někam trefit / něco najít apod.
- upírat/upřít (své) oči na něco/někoho
- Oči jsou k vidění uši k slyšení.

Okno znamená názor (na svět/konkrétní osoby):

- dívat se/podívat se na něco/někoho očima někoho jiného
- dívat se/podívat se na něco, posuzovat/posoudit něco apod. střízlivýma očima
- dívat se na něco // vidět něco jinýma / novýma očima
- klesl v mých očích
- kouká / hledí mu /něco z očí
- mít velké oči (sklon k přehánění)
- Strach má/mívá velké oči. (ve strachu se člověku zdá všechno mnohem horší)
- obrátit/obracet oči v sloup / k nebi

- stoupnout v očích někoho

Oko znamená (ne)pozornost:

- ani okem o něco/někoho nezavadit
- bát se / netroufat si přijít někomu na oči
 - bít do očí
- bloudit očima po něčem (těkat pohledem)
 - být (moc) na očích
- být na jedno oko slepý a na druhé nevidět // být na obě oči slepý // pro oči nevidět
 - dělat na někoho (zamilované) oči // házet okem po někom
 - div mu oči nevypadly // málem mu oči vypadly // oči mu mohly vypadnout
- div si oči nevykoukal / nevyhleděl // málem si oči vykoukal / vyhleděl // oči si mohl vyhledět / vykukat
 - hledat někoho očima
 - jezdit / klouzat po něčem/někom očima
- jít / klidit se někomu z očí // nechodit / neukazovat se někomu na oči
 - kam jsi dal oči?
- klíží / zavírají se mu oči // nemůže oči udržet // sotva/ledva drží oči
 - měřit si/změřit si někoho očima
- mít klapky na očích // chodit s klapkami a očích // mít mlhu před očima
 - otevřít někomu oči // sejmout někomu klapky z očí
 - mít malé oči // oči jako čárky (být ospalý)
 - mít oči jen pro někoho // nemít oči pro nikoho jiného než pro...
 - mít oči navrch hlavy (něčemu se velice divit)
- mít oči (a uši) otevřené // mít oči (jako) na š'opkách // mít oči vpředu i vzadu // mít oči všude // chodit s otevřenýma očima
 - mít pořád něco před očima
 - mít / udělat si u někoho (dobré) oko
- moct se / nemoct se někomu/každému podívat do očí
 - nemoct od něčeho/někoho oči odtrhnout
 - moct na něčem/někom oči nechat
 - nesmět někomu na oči
- nespustit/nespouštět něco/někoho z očí/oka // mít někoho stále na očích
 - nevědět, kam s očima // uhýbat/uhnout očima

- oko/oči někomu padlo/padly na něco
 - padnout někomu do oka/očí
 - padnout si do oka (na první pohled)
- před očima někoho se něco stalo / odehrálo apod.
- před očima se někomu něco objevilo / vybavilo / vyvstalo apod.
- před očima všech něco udělat / nést zodpovědnost / se z něčeho vyznat apod.
- přimhouřit / zamhouřit / přivřít / přivírat (nad něčím) oči / oko / jedno oko / obě oči
 - pustit někoho z očí
 - růst / měnit se apod. přímo před očima
 - sejít někomu z očí
 - setkat se očima
 - spát je na půl oka
 - viset na někom očima
 - zahledět se někomu hluboce do očí
 - zatmělo se mu před očima
- zavřít před něčím oči/oko (úmyslně něco přehlížet)
 - zlaté/zlatý oči/voči (které to uvidí)
- zmizet / ztratit se někomu před očima/z očí
 - zvednout oči
 - Co oči/oko nevidí, to srdce nebolí.
 - Milující oko je shovívavým soudcem.
 - Oči by jedly, ale břicho už nemůže.
 - Sejde z očí, sejde z mysli.
 - (ani) oka nezamhouřit
- (ani) okem nemrknout // bez mrknutí oka

Oko znamená obraz lidských tužeb / mysli člověka:

- Oko do srdce okno.
- dělá/udělá, co někomu na očích vidí/vidí na očích
 - očima něco říkat
 - smrt někomu hledí z očí
 - svlékat někoho očima
- vidět / poznat někomu něco na očích // vyčíst někomu něco z očí / číst někomu něco v očích

Oko znamená skutečnost:

- podívat se pravdě do očí
- říct někomu něco/pravdu (přímo) do očí / z očí do očí

Oko znamená směr:

- půjdu, kam mě oči povedou

Oko znamená spravedlnost:

- Oko za oko, zub za zub.

Ústa otevřená:

- otevírat ústa jako kapr
- neumět ústa otevřít (nemít výřečnost, výtka někomu, kdo mlčí)
 - nevidí si do úst (mluví hloupě)
 - otevřít si/otevírat si na někoho ústa
 - otevřít/otevírat ústa údivem / úžasem
- s otevřenými ústy / s ústy dokořán (zůstat) stát / něco/někoho pozorovat / někoho poslouchat apod.

Ústa zavřená:

- dát si / mít ústa na zámek / na petlici
- zavřít / zacpat někomu ústa

Ústa plná:

- mít plná ústa něčeho (žvanit)
- mít v ústech knedlík (mluvit nezřetelně)
 - mluvit s plnými ústy
 - na plná ústa někomu něco říct
- na půl úst mluvit /odpovídat / zdravít apod.
 - nedostane to z úst
- vkládat /vložit někomu něco do úst

Ústa prázdná:

- nemít co do úst
- odtrhnout/odtrhovat si / utrhnout si/utrhovat si/utrhávat si něco od úst

Ústa musí být hlídána:

- dát si / nedat si pozor na ústa
- plácnout / plesknout se přes ústa
 - položit si prst na ústa
 - viset někomu na ústech

Ústa znamenají mluvit (o někom/něčem) / pomlouvat:

- dostat se někomu do úst / dostat se do lidských úst (být někým pomlouván, dostat se do řečí)
 - lže, až se mu od úst práší
 - mluvit ústy někoho
- od úst k ústům jít / kolovat / letět / nést se
 - otírat si/otřít si o někoho ústa
 - rozvázat někomu ústa
- vyletělo / vyjelo mu to/něco z úst
 - vypustit něco z úst
 - z něčích úst se vydralo
- jedněmi ústy zvolat / prohlásit apod.

Ústa znamenají jíst:

- mazat někomu med kolem úst
- sbíhají se mu sliny v ústech
- žít z ruky do úst

Ústa znamenají úsměv:

- mít úsměv od ucha k uchu

Nos znamená čich:

- praštilo ho to/něco přes nos
- dloubat / rýpat / šťourat se v nose (používat k čištění nosu bezostyšně prst)

Ucho znamená sluch:

- být jedno ucho
- doneslo se / dostalo se k mým uším / dostalo se mi k uším
- hučet někomu do uší
- jde mu to jedním uchem tam a druhým ven // jedním uchem to pouští tam a druhým ven
- mít uši jen pro někoho
- mít uši všude
- na vlastní uši něco slyšet
- nevěřit svým uším // nemocť uvěřit svým uším // sotva věřit svým uším
- napínat/napnout / natahovat / nastražit / nastavit / špicovat/našpicovat uši // mít napjaté / natažené / našpicované uši
- zastříhat ušima (ožít)
- rve mi to uši / rve mě to za uši // tahá mě to za uši
- sedět si na uších
- to není(nic) pro tvoje/cizí apod. uši
- mě z toho brní uši
- zacpávat si uši
- zapsat si něco za uši
- _ Oči jsou k vidění a uši jsou k slyšení (bibl.)
- I stěny mají uši
- Než se očima, ale ušima. / Než se oženíš, pošli uši mezi lidi
- Poslouchej uchem, ne břuchem

Jazyk znamená řeč/mluvit:

- dát si / mít jazyk na zámeček / na petlici
- držet / umět držet jazyk za zuby
- držet / udržet jazyk na uzdě
- dát si / nedat si pozor na jazyk
- div si jazyk nepřekousl
- lámat/polámat si jazyk
- jazyk mu utíká před rozumem (neví, co mluví)
- kousnout se do jazyka (zarazit se a přestat mluvit nevhodně)
- měl jsme (to) (právě) na jazyku

- mít / nemít dar jazyka
- mlít / mlátit pořad jazykem
- najít / nenajít společný jazyk s někým // mluvit s někým jedním jazykem
 - otírat si/otřít si o někoho jazyk
 - plete se mi jazyk
 - pust si/pouštět si jazyk na špacír
- rozvázal se mu jazyk / rozvázat někomu jazyk
 - šlapat si na jazyk
 - Co na srdci, to na jazyku.
 - Jaké srdce, takový jazyk.

Jazyk znamená chuť:

- jen si jazyk omočit
- mít mlsný jazyk

Tvář je práce:

- v potu tváře pracovat

Krk znamená starosti:

- hodit/házet / pověsit někomu něco na krk
 - mít něco/někoho na krku
 - mít něco/někoho z krku
- nechat někomu něco/někoho na krku

Pusa znamená jíst/chuť:

- (ani) do pusy nevzít
- mazat někomu med kolem pusy
 - nemít co do pusy
- nemít nic v puse od večera/ rána apod.

Pusa znamená mluvit/mlčet:

- dát si / mít pusu na zámeč
- dát si / nedat si pozor na pusu
 - držet pusu

- mít v puse knedlík
- mlít (pořád) pusou // nezavřít tu pusu // pusa se nezastaví
 - na plnou pusu někomu něco říct
- nedávat si / nebrat si ubrousek / servítek před pusou
 - neumět pusou otevřít / otevřít pusou
 - otevřít (tu) pusou
 - pustit si/pouštět si pusou na špacír
 - zavřít pusou

Zub znamená jídlo/chuť:

- něco na zub (si koupit / dostat apod.)
- brousit si / dělat si na něco/někoho zuby

Zub znamená odhodlání/výdrž:

- zatnout / zatínat / stisknout zuby

Zub znamená hranici pro mluvní projev:

- držet jazyk za zuby
- procedit něco mezi zuby

Zub znamená podstata:

- podívat se něčemu/někomu na zub

Trup

Zadek znamená pohyb:

- být líný zvednout zadek
- expr. hoří mu koudel u zadku
- expr. nemít vrtuli u zadku
 - sedět na zadku

Břicho znamená sídlo hladu/ nádobu pro jídlo:

- kručí mu v břiše
- expr. mít kosti v břiše
- mít plné břicho

- mít prázdné břicho
- nacpat si břicho

Hřbet znamená sídlo starostí:

- hodit/házet / pověsit někomu něco na hřbet
- mít toho na hřbetě (naloženo) hodně

Hřbet znamená pohyb:

- protáhnout si hřbet

Prsa znamenají sídlo starostí:

- leží to někomu na prsou jako kámen
- hřát si hada na prsou
- kámen / balvan mi spadl z prsou

Ruka

Ruka je prostor; být uvnitř tohoto prostoru znamená být přijímán, vlastněn nebo ovládán, být vně znamená být darován nebo být mimo možnost být ovládán nebo vlastněn.

Ruka bere / dává:

- brát / dostávat / dostat / dávat / dát na ruku
- jednou rukou dává a druhou bere
- vysázet / dát někomu peníze na ruku
- mít štědrou ruku
- čistá ruka

Ruka jako symbol moci / jistoty:

- umět vzít něco/všechno do ruky (být dovedný, vědět si rady)
- mít něco v ruce/v rukou (konečně získat)
- být loutkou v něčích rukou
- dostat se do cizích / nepovolaných rukou // být v cizích rukou
- dostat se do dobrých rukou // být v dobrých rukou
- dostat se do špatných rukou // být ve špatných rukou

- dostat se padnout do něčích rukou
 - dostat se z rukou někoho
- držet nad někým ochrannou ruku
 - držet (něco) pevně v rukou
 - hraje mu to do ruky
 - hrát si do ruky
 - mít / nemít pevnou ruku
 - mít / nemít šťastnou ruku
 - mít pádnou ruku
 - chytit se něčeho oběma rukama
 - brát oběma rukama
- mít něco ve svých rukou (mít něco ve své moci)
 - mít ruce samý mozol
 - mít svázané ruce
 - svazovat někomu ruce
 - svázat / svazovat si něčím ruce
 - uvolnit si/někomu ruce k něčemu
- mí volnou ruku/volné ruce (k něčemu) // dát / nechat někomu / si volnou ruku / volné ruce
 - mít někoho k ruce
 - mít to/něco po/při ruce
 - mít to/něco u ruky
 - mít to/něco na dosah ruky // být na dosah ruky
 - mít to/něco z ruky
 - mít v ruce karty / všechny trumfy
 - nedat nepustit něco z ruky
 - růst pod rukama
- svěřovat/svěřit/odevzdávat/odevzdat/předávat/předat apod. někoho/něco //
 - vkládat/vložit něco do něčích rukou
 - vést někomu ruku
 - vodit někoho za ruku
 - vzít někoho za ruku
 - všechno mu padá z rukou
 - vymklo se mu to/něco z ruky/rukou

- vzít/brát něco do (svých) rukou
 - vzít něco správně do ruky
- vztáhnout / položit na někoho ruku
 - vztáhnout na sebe ruku

Držet v rukou znamená vlastnit:

- do vlastních rukou / k rukám někoho (něco poslat)
 - jít/přijít někam s prázdnýma rukama
 - mít holé ruce
 - mít dřavé ruce
 - mít něco ve svých rukou (vlastnit něco)
 - mít to/něco z první ruky
 - mít to/něco z druhé ruky
 - jít z ruky do ruky
 - Co se dá, to se z ruky nevydá.

Ruka a čin/nost / práce:

- nastavit/nastavovat / natáhnout/natahovat ruku // stát s nastavenou rukou
 - podat / nabídnout někomu pomocnou ruku
 - položme si ruku na srdce
 - vztahovat/vztáhnout k někomu ruce
 - pracovat / žít se rukama
 - přiložit ruku k dílu
 - co mu do ruky / pod ruku přijde // co se mu dostane do ruky
 - dostat / schytat něco z první ruky
- holýma rukama/holou rukou něco vzít / chytit / se bránit apod. / jít s holýma rukama
 - proti něčemu/někomu
 - chodit s rukama v kapsách / se založenýma rukama
 - jde mu to od ruky
 - má plné ruce práce
 - mávnout nad něčím rukou
 - mizet pod rukama
 - mít vypsanou ruku
- nevezme knihu / noviny / učebnici apod. do ruky, jak je rok / měsíc apod. dlouhý

- nevědět, kam s rukama
- začínat s holýma rukama
- Čtyři ruce udělají víc než dvě.
- Každá ruka dobrá.
- Ruka neudělá kluka. (bez soulože není potomků)

Ruka jako činitel:

- černá ruka / řídit jako černá ruka
- ruka spravedlnosti (octnout se v rukou spravedlnosti)
- ruka zákona (na někoho dopadla) (být/octnout se v rukou zákona)
 - ženská ruka
- vláda / politika pevné / tvrdé ruky (nastolit vládu pevné ruky)
 - být nedotčený lidskou rukou

Ruka znamená ne/schopnost:

- necítit ruce // nevládnout rukama // sotva cítit ruce // sotva vládnout rukama
 - obratem ruky něco prodat / sehnat apod.
 - mít lehkou ruku

Pravá ruka je schopná, levá neschopná

- být na obě ruce levý / mít obě ruce levé
- být pravou rukou / pravá ruka někoho

Dlouhá ruka dokáže víc než krátká

- být prodlouženou rukou někoho
- Březnové slunce má krátké ruce. (svítí jen krátce)

Prst/ jako prst:

- být (slabý) jako prst (hubený)
 - být na prst tlustý

Prst znamená dotek / kontakt:

- (ani) (prstem) na něco nesáhnout
- ani prstem se někoho nedotknout

- špinit si / nešpinit si s něčím/někým prsty
- kývat na někoho prstem (kýváním ukazováčku směrem k sobě někoho přivolávat)
 - ukazovat/ukázat na někoho prstem
 - Podej u prst, chytne se celé ruky.

Prst znamená pohyb / aktivitu / činnost:

- (ani) prstem (pro někoho) nehnout/nehnout (pro někoho) prstem (nic nedělat, nechat někoho bez pomoci)
 - cestovat prstem po mapě
 - mít / nemít v něčem prsty
 - nechtít si pálit prsty // nepálit si prsty
 - práce se někomu lepí na prsty (pracuje pomalu)
- proklouzlo to/něco někomu mezi/skrz prsty (jako voda)
 - strkat / nestrkat do něčeho/všeho/někam prsty
 - dívat se někomu na prsty
 - šlapat někomu na prsty

Prst znamená krást:

- dostat / koupit něco za pět prstů
- mít dlouhé / zlodějské prsty
- přilepilo se mu to na prsty
- zůstalo / uvízlo něco pod prsty

Prst znamená názor (na svět/konkrétní osoby):

- dívat se / koukat se na někoho skrz prsty

Prst znamená zdroj:

- vycucát si / nevycucát si něco z prstu

Dlaň znamená dostávat / nádobu na peníze/výdělek:

- dostat na dlaň
- nastavit / nastavovat dlaň // stát s nastavenou dlaní
- odejít / vrátit se odněkud s prázdnou dlaní
 - svrbí mě dlaň

- sázet někomu něco/peníze na dlaň

Dlaň znamená práci:

- plivnout si do dlaní

Rameno znamená pohyb:

- vzít nohy na ramena

Rameno znamená oporu:

- nabídnout někomu rámě

- vyplakat se někomu na rameni

Rameno znamená kontakt:

- poklepat někomu na rameno

- vzít někoho kolem ramen

Noha

Noha znamená pohyb / aktivitu:

- běží / letí / peláší / utíká / upaluje apod., co mu nohy stačí

- jde, co noha nohu mine

- Kdo nemá v hlavě, musí mít v nohách.

- být celý den na nohou

- být na nohou (být vzhůru, být znepokojen)

- vzít nohy na ramena

- Lež má krátké nohy.

- Nohy v teple, nemoc v pekle.

- Trhni si nohou!

Koleno znamená činnost:

- dělat něco na koleně

- lámat něco přes koleno

Lýtka znamená pohyb:

- prohnat někomu lýtka

Srdce:

Srdce znamená nosnou plochu pro lidské starosti:

- leží to někomu na srdci jako kámen / balvan
- kámen / balvan mi spadl / se mi svalil ze srdce
 - klást někomu něco na srdce
 - leží mu to na srdci
 - mít něco na srdci
- Malé děti šlapou matce po klíně, velké po srdci.

Lehké srdce X těžké srdce:

- dělat někomu těžké srdce
- dělat si z něčeho těžké srdce
- s lehkým srdcem něco slíbit / někoho opustit apod.
- s těžkým srdcem souhlasit / odjíždět / svolit / se pro něco rozhodnout apod.

Srdce znamená sídlo lidských emocí:

- mít srdce jako kámen / srdce z kamene / místo srdce kámen / tvrdé srdce // nemít srdce
 - // být bez srdce
 - plakal, až mu srdce usedalo
- dáma / dívka / paní / žena / muž mého srdce
- idol dívčích / ženských srdcí
- položme si ruku na srdce
 - až se srdce směje
- celým srdcem někoho milovat
- drásá / rve to někomu srdce
- hřeje/zahřálo to někoho u srdce
- chytit/chytat někoho za srdce // vzít za/u srdce
 - mít s někým srdce (soucítit s někým)
- mít / cítit srdce až v krku / hrdle // srdce někomu tluče až v hrdle / krku
 - mít srdce na dlani
 - mít (už) srdce zadané
 - mít zlomené srdce
 - mluvit ze srdce

- nemám to srdce říct jí pravdu / opustit ji apod.
- nemoct / nedokázat něco přenést přes srdce
 - nosit někoho v srdci
 - otevírat lidská srdce
- otevřít/otevírat / vylít/vylévat někomu své srdce
- s krvácejícím srdcem se s někým rozloučit / něco drahého prodat apod.
 - s tlukoucím srdcem něco očekávat / poslouchat apod.
- srdce někomu poskočilo / skáče / plesá / překypuje (samou radostí)
- srdce někomu přetéká bolem / hořem / steskem radostí apod.
- srdce se někomu sevřelo / svírá úzkostí / strachem apod.
 - sžírá mu to srdce
 - ulevit svému srdci
- v hloubi / v koutku srdce někoho nenávidět ú něco si přát / něco cítit apod.
 - vrýt se / vepsat se / zapsat se někomu do srdce
 - vzít/brát si něco/radu k srdci
 - z čistého srdce / ze srdce někoho nenávidět / se stydět apod.
- ze srdce / z celého srdce rád (něco udělat) / mít někoho rád / někomu blahopřát / děkovat / si/někomu něco přát / se něčemu zasmát / je i to líto / toho lituji apod.
 - zlomit někomu srdce
 - Čím srdce jest přeplněno, tím ústa přetékají.
 - Co na srdci, to na jazyku.
 - Jaké srdce, takový jazyk.
- Srdce znamená nadšení / zápal / odvahu
 - dát / vložit do něčeho (celé) své srdce
 - dodat si/někomu srdce
- je to / není to // jde (mu) to / nejde (mu) to od/ze srdce
 - jeho srdce bije // srdce mu bije jen pro...

Srdce znamená přízeň:

- bojovat o něčí srdce
- jeho srdce patří (jen)... // své srdce dal...
- přirostlo/nepřirostlo mi to/něco k srdci
 - přivínout někoho k (svému) srdci
 - získat si něčí srdce

Srdce znamená životního rádce/vůdce/centrum:

- hlas srdce
- jít za svým srdcem / za hlasem svého srdce // poslechnout hlas svého srdce
 - srdce někoho táhne někam / k někomu
 - srdce někomu říká, že...
- v samém srdci se nacházet / bydlet apod.

Krev znamená spojení / původ:

- hlas krve (se v něm ozval / v někom promluvil apod.)
- být s někým jedna krev / jedné krve / z jedné krve // být něčí (vlastní) krev
 - (být) cizí krev
 - (být) modrá krev // mít modrou krev
 - být / pocházet z královské krve
 - vešlo / přešlo to/něco někomu do krve
 - Svou krev nezapřeš.
 - Krev je krev.

Žaludek znamená jíst/ nádobu na jídlo:

- dostat něco do žaludku
- mít bezedný / děravý žaludek
- mít prázdný žaludek // prázdný v žaludku
- Oči by jedly, ale žaludek už nemůže.

Kost znamená pohyb:

- protáhnout si kosti

2.6 TĚLO JAKO OBĚŤ / RUČITEL

Důležitost, která je přisuzována jednotlivým částem těla, může být též konceptualizována ve smyslu těla jako oběti.

Obecně platí, že tyto části mohou být dány všanc ve prospěch druhé osoby nebo obecně něčeho, co daná osoba považuje za důležité.

Nejvýrazněji se takto projevují *hlava, ruka a krk*.

Hlava bývá konceptualizována jako důležitá věc, která se vsadí, aby za něco ručila a tím tak riskovala, a pokud se věc nevydaří, druhá strana ji v rámci sankce může požadovat nebo požaduje. Úměrně důležitosti této části těla je též fatálnost řešení, jakým způsobem má být hlava v případě sankce 'předána'. Běžně říkáme *dát za něco nebo někoho hlavu na špalek*. Toto spojení dává hádat dávnou zkušenost dřívějších let, v nichž bylo běžné za svoje prohřešky nebo nesplněné závazky zaplatit životem. Zajímavé je též uvědomit si, že se objevuje naturalistický obraz setnutí hlavy na špalku.

Ruka se oproti hlavě nevsází, neriskuje, ale taky neutíná. Taky se chápe jako věc, kterou se ručí za někoho nebo za něco, ale postih není tak, řekněme, 'definitivní'. Ruka se objevuje ve spojení s ohněm, sankce pro tuto část těla je popálení.

Jako 'ručitel' vystupuje i *krk*. V jeho případě není riziko nijak více specifikováno, říkáme, *že dáváme krk za něco/někoho*.

Z dalších částí těla se objevuje ještě *oko a zub*, společně v biblickém rčení '*Oko za oko, zub za zub*' a *nos*, jehož oběť je trestem za přílišnou hráčskou vášeň (*(i) nos mezi očima prohrát*).

V rámci 'fyzického' zpečetění dohody nesmíme zapomenout na *krev*. Krvi bývá závazek sepsán, zpečetěn a poté i zaplacen. Krev je také oběť, kterou přinášíme při tvrdé práci (*potit krev*).

Výše zmíněná spojení bychom mohli interpretovat jako snahu ukázat protějšku upřímné úmysly, jejichž splnění se nezdráháme garantovat vlastním tělem. Můžeme usuzovat i na dávnou zkušenost našich předků, pro něž bylo časté, že se sankce uplatňovaly ve formě újmy na jedincově těle. Tímto bychom pak mohli deklarovat pojetí frazeologie jako nashromážděné lidské zkušenosti, která dozrává v průběhu času.

Všechna bázová slova v této kategorii ukazují na těsnou souvislost důležitosti příslušné části těla s potřebou potvrdit, zaručit druhé straně vzájemnou dohodu a

poskytnout ji též možnost případné sankce. Účast bázového slova *krev* v rámci této konceptualizace ukazuje krev jako toho, kdo pečetí osudové pakty a zároveň ukazuje krev v jejím základním významu, jako tělní tekutiny, která koluje celým tělem, a svým skupenstvím podobným potu.

Hlava a krk

Hlava

- dát / nedat na/za něco/za někoho (svou) hlavu (na špalek) // vsadit na něco svou hlavu
 - chtít / žádat něčí hlavu // volat po něčí hlavě
- riskovat / nasadit/nasazovat (pro/za někoho) svou (vlastní) hlavu
 - ručit/zaručit se za něco/někoho (svou) hlavou

Nos

- (i) nos mezi očima prohrát

Krk

- dát / vsadit / nedat na/za něco/někoho (svůj) krk
 - ručit za někoho krkem

Zub

- vylámat si na něčem zuby
- Oko za oko, zub za zub.

Ruka

Ruka

- dát / nedat za něco / někoho /srkat za někoho ruku do ohně

Tělo zevnitř

Krev

- být krví psáno
- zpečetit něco krví
- cedit krev pro/za někoho
- potit krev (tvrdě pracovat)
- splatit někomu něco (vlastní) krví
 - Z cizího krev neteče.

2.7 LIDSKÉ TĚLO = ČLOVĚK – LIDSKÉ TĚLO = ŽIVOT

Část těla často vystupuje jako zástupce symbolizující buď celé tělo nebo člověka jako osobu.

Nejvýrazněji se takto projevuje *hlava*. Když je někde hodně lidí, říkáme, že je tu *hlava na hlavě*; statistika užívá spojení *na hlavu připadá*.

Hlava znamená též vůdce, vedoucí, král, tzn. *být hlavou něčeho*, být hlava rodiny, být hlava státu, korunovaná hlava.

Stejným způsobem se zaměňuje též *noha*, říkáme, že *někde nebyla ani noha*, nebo že lidská noha někam nevkročila.

Jazyk se objevuje především jako negativní mluvčí ve spojení *zlí jazykové tvrdí*.

Tvář jako člověk se objevuje ve smyslu *tvář* jako charakteristická pro každého člověka, zapamatovat si někoho znamená zapamatovat si, jak vypadá jeho *tvář*.

Člověka zastupuje i *krk*, chceme-li zdůraznit skutečnost, že např. otec živí svou rodinu, tedy že doma na něho čekají hladové krky.

Část těla může též zastupovat význam života.

Vědmy předpovídají náš další život z čar, které se rýsují na naší dlani a prstech, tedy *hádají z ruky*.

Původní význam *padání hlav* byla poprava, v dnešní době chápeme toto spojení v přeneseném významu i jako trest pro určitou skupinu lidí.

Bát se o svůj život znamená *bát se o svůj krk*, stejně jako u hlavy můžeme toto spojení chápat přeneseně jako společenskou funkci, pracovní pozici, status.

Zavřít oči (navždy) znamená zemřít.

Pokud někomu *bije srdce jako zvon*, značí to energii do života a sílu. Stejně tak i *krev*, která se nám vlévá do žil.

Hlava a krk

Hlava

- byla tam hlava na hlavě
- na hlavu připadá / se spotřebuje / se vyrobí apod.
 - padat/padnout na něčí hlavu
 - sesypat se / snést se na něčí hlavu
- skákat někomu po hlavě (zpravidla o žácích ve vztahu k učiteli; vypovědět poslušnost)
 - vypsát odměnu na něčí hlavu
 - budou padat hlavy

Hlava znamená nejdůležitější/vedoucí část (těla)

- být hlavou něčeho
 - hlava rodiny
 - hlava státu
- korunovaná hlava

Oko

- zavřít oči (navždy)

Jazyk

- zlí jazykové /zlé jazyky tvrdí / říkají apod.
 - Zlý jazyk mnoho zlého natropí

Tvář

- známá tvář
- (být) dvojí tváře // mít dvojí tvář / mít dvě tváře

Tvář = zvíře

- nemá tvář

Krk

- živit několik hladových krků
- bát se o (svůj) krk

- jde (mu) o krk
- stálo ho to krk // přišel o krk
- zachránit holý krk
- zlomilo mu to vaz

Ruka

Ruka

- hádat někomu z ruky

Noha

Noha

- ani noha tam nebyla / nepáchla / nepřišla / nezůstala
- být samá ruka samá noha
- místo, kam ještě nevstoupila lidská noha
- mít obě nohy levé (neohrabaný člověk)

Tělo zevnitř

Srdce

- srdce někomu bije jako zvon
- mít slabé srdce // být slabý na srdce
- nosit dítě pod srdcem
- srdce někomu dotlouklo // něčí srdce dotlouklo
- srdce někomu selhalo / vypovědělo (službu)
- srdce s někomu (málem) leknutím zastavilo

Krev

- do poslední kapky krve se bránit / bojovat
- pít někomu krev
- lít/vlévat někomu novou krev do žil
- být krev a mlíko
- Všichni jsme z masa a krve.

2.8 TĚLO ZNAMENÁ CHARAKTER – PŘIPSANOU VLASTNOST

Prostřednictvím částí těla vyjadřujeme a hodnotíme lidské vlastnosti.

Dělat něco *od oka* nebo *od ruky* znamená nebýt geometricky přesný.

Noha ztělesňuje současnou životní situaci, nebo stav vzájemného vztahu. Říkáme, že jsme odešli na volnou nohu nebo *jsme na volné noze*. Motivace tohoto spojení může být skryta v možnosti dělat, co chceme, tedy i ve smyslu chodit, kam chceme, pohybovat se, jak chceme. Žít na vysoké noze by opět naznačovalo na koncept nahoře je víc než dole, nebo snad na spojitost vysokých podpatků s rozšafným životem...

Lidský charakter odráží zejména *hlava, tvář, jazyk a pusa, srdce a krev*.

Hlava přirozeně nejvíce s ohledem na inteligenci, schopnost myšlení, tvář s ohledem na celkovou osobnost, jazyk a pusa coby prostředky vyjadřování, srdce s ohledem na emoční inteligenci člověka a krev především z hlediska aktivity a energie člověka.

Slabinu odráží mýtický Achillova *pata*, dále *záda*, jako citlivé místo, odkud člověk nevidí svého nepřítele, a naposledy *koleno*, které se roztřásne, jsme-li nejistí.

Části těla odráží též protiklad mládí – stáří. Mladí *má skořápku u zadku, chmýří pod nosem, mladé kosti, mléko mu teče po bradě*, stáří *má staré kosti, stará kolena, bílou hlavu*.

Nepřesnost lidského těla – tělo není stroj

Oko

- od oka (něco nakreslit / namalovat / narýsovat / ustříhnout apod.)
- mít (dobré) oko / míru v oku / v oku nějakou velikost/vzdálenost/ na něco oko

Ruka

- dělat něco od ruky

Stav

Noha znamená stav

- být na volné noze // jít / odejít na volnou nohu
- být s někým na válečné noze
- žít na vysoké / velké noze

Charakter – vlastnost

Ruka + Srdce

- Studené ruce, horké / upřímné srdce.

Ruka

- mít / nemít čisté ruce (poctivost)

Hlava

- (být) pomazaná hlava
- (být) vtipná hlava
- (být) chytrá / bystrá / otevřená hlava // chytrá hlavička
- (být) moudrá hlava // hlavička
- mít (dobrou) hlavu
- mít horkou hlavu // být horká hlava
- mít / nemít na něco hlavu / mít na něco tupou hlavu
- být prázdná / zbedněná hlava
- mít svoji (vlastní) hlavu // dělat něco/všechno podle své hlavy
- mít tvrdou / dubovou hlavu // být tvrdá hlava
- s chladnou hlavou na něco jít / něco řešit apod.

- zachovat si chladnou hlavu
- zchladit někomu hlavu
- Ty hlavo skopová / telecí!
- být (padlý) na hlavu / na hlavu padlý

Srdce

- mít dobré / zlaté / srdce ze zlata / srdce na pravém místě
- mít lví srdce (být nebojácný, odvážný)
- mít zaječí srdce (být zbabělý, ustrašený)
- mít měkké srdce // být měkkého srdce
- mít široké srdce

Krev

- (být) bujná krev
- (být) mladá krev // mít mladou krev
- (být) neklidná krev // mít neklidnou krev
- (být) nová / čerstvá krev
- má to/něco v krvi
- mít horkou krev
- mít račí / rybí krev // mít v žilách vodu místo krve // mít studenou krev

Zadek znamená mládí:

- má ještě skořápku u zadku (mládí)

Zadek znamená majetek:

- mít holý zadek (bez prostředků)

Žaludek znamená vyrovnání:

- nemít na něco/někoho (dost silný) žaludek
- to je jen pro silné žaludky

Žaludek lidský jako zvířecí:

- mít kačení / kachní žaludek (stráví jakékoli jídlo, má trpělivost)

Koleno znamená stáří:

- na stará kolena

Koleno znamená původ:

- (být) příbuzný (až) z desátého kolen // příbuzní až do pátého kolena

Dlaň znamená být otevřený/ k dispozici:

- jako na dlani (mít něco před sebou / vidět něco apod.)
- mít srdce na dlani

Nos

- mít na něco (dobrý) nos
- nevydělat si ani na suché z nosu/nosa
- Podle nosa poznáš kosa.
- brumlat si / bručet si něco pod nos/pod nosem

Nos znamená mládí/stáří

- mí ještě chmýří pod nosem (o mladém člověku, který ještě nemá žádné zkušenosti)

Ucho

- mí dobré uši / ten má ale uši!
- mít za ušima
- Moudré ucho nedbá na hloupé řeči.

Ucho znamená mládí:

- je ještě ucho

Kost:

- (být) tvrdý jako kost // na kost // ztvrdnout na kost
- (být) dobrák od kosti
- (být) kost a kůže // vyhublý na kost // chrastit kotmi/kostma
- (být) z masa a kostí (bibl.)

Kost znamená mládí / stáří:

- mít mladší kosti
- mít (už) staré kosti

Zdraví

- vyváznout se zdravými kostmi

Kost

- To je ale/tedy kost!

Hřbet

- má široký hřbet (být ambiciózní)
- mít na hřbetě šest/sedm apod. křížků

Nervy

- mít nervy jako provazy / špagáty // mít silné /pevné nervy // nervy z ocele / ze železa // ocelové / železné nervy
- být na nervy (být psychicky labilní, být nervově nemocný)
- být s nervama (úplně) hotový / hyn // mít nervy v kýblu / v kelu vulg. v hajzlu / v prdeli / v řiti // mít pocuchané / zničené nervy // nervy na cucky / nadranc
- nemám na to/něco nervy
- mít slabé nervy
- to je jen pro silné nervy

Rameno

- dělat před někým ramena
- mít široká ramena

Prsa

- být slabý na prsa
- být slabý na prsa

Loket

- mít ostré / široké / tvrdé lokty

Jazyk

- mít jazyk jako břitva / meč // mít ostrý jazyk
 - mít dřevěný jazyk
- mít jedovatý /zlý jazyk
 - mít mlsný jazyk
 - mít smrt na jazyku

Jazyk znamená těšit se / být unavený:

- mít jazyk na vestě

Tvář

- má to vepsané ve tváři // zračí se mu to ve tváři
- mít mnoho tváří // být člověkem mnoha tváří
 - mít svou tvář
- nasadit / udělat / zachovat apod. kamennou tvář / úřední tvář / vážnou tvář
 - poznat něčí pravou tvář
 - skrývat pravou tvář
- ukázat někomu // odhalit před někým (svou) pravou tvář
 - ztratit tvář

Pusa

- mít dobrou / dobře proříznutou pusu / pusu na pravém místě
- nevidí si do pusy

Slabina

Pata znamená slabinu:

- Achillova pata
- vytrhnout někomu trn z paty

Záda znamenají citlivé místo:

- rána do zad (zákeřné jednání)

- vpadnout někomu do zad // vrazit/vrážet někomu dýku / kudlu / nůž do zad
 - zvalchovat / zmalovat / namastit někomu záda
 - dělat někomu záda (ochranu)
 - krýt někomu/si záda
 - mít krytá záda
- běhal mu mráz po zádech // měl mrazení v zádech // zamrazilo ho v zádech

Koleno znamená slabost:

- klepou se / rozklepala se / roztrásla se mu kolena // podlamují se/podlomila se mu kolena

2.9 LIDSKÉ TĚLO A VYJADŘOVÁNÍ EMOCÍ A LIDSKÝCH VZTAHŮ

Náš emoční stav se neodmyslitelně odráží na našem těle.

Negativní energie vysíláme svýma *očima*, svým pohledem.

Jestliže se necítíme dobře, máme nepříjemné pocity v břiše, *žaludek* se tedy v tomto smyslu chápe jako sídlo těchto pocitů.

Silně jsou z hlediska psychického vypětí skloňovány *nervy*. Nervové buňky jsou spojeny nervovými vlákny, na první pohled vypadá nervová soustava jako síť nití, provázků. V tomto smyslu jsou i nervy konceptualizovány, nervy mohou být pocuchané, prasklé...

Oči se svými slznými žlázami odráží lidský pláč, říkáme, že máme oči pro pláč a můžeme si oči vyplakat.

Silně zakořeněný je též strach. Při rozrušení se napínají svaly kolem vlasových kořínků, říkáme, že někomu *vstávají vlasy hrůzou na hlavě*. Máme též stažený krk, říkáme, že v něm máme *knedlík*, špatně se nám polyká. Klepou se nám strachy kolena, krev nám tuhne v žilách.

Lidské tělo nám pomáhá s vyjadřováním vzájemných lidských vztahů.

Uchází-li se muž o ženu, bývá gestem náklonnosti *líbání její ruky*. Jestliže se pak rozhodne pojmout ji za manželku, symbolicky se uchází a žádá o její ruku. Ruka tedy v tomto smyslu symbolizuje oddanost, věrnost, závazek manželství.

Často též říkáme, že někdo nosí někoho na rukou. Toto vyjádření je spojeno s obrazem ženy, kterou drží muž na svých rukou v náručí. Dnes se užívá tedy i v přeneseném významu pro toho, kdo se snaží splnit maximum přání a tužeb svého protějšku.

Oddanost je spojena i s druhými končetinami, a sice s *nohama*. Svou oddanost vyjadřuje skládáním darů k nohám někoho, klaněním se / vrháním se k jeho nohám.

Můžeme opětovně usuzovat na zvnitřněné schéma, že nahoře je víc než dole, osoba nad námi je tedy významnější.

Specificky je užíván v této souvislosti *zadek*, užíváme spojení lézt někomu do zadku.

Pomocí těla též konceptualizujeme protiklad nadřízenosti a podřízenosti.

Kdo klame něčí důvěru a využívá nevýhody druhého, o tom říkáme, že nás *vodí za nos* nebo že nám věší na nos bulíky. Když někoho tzv. usadíme, utřeme mu nos, kdo sám též nepochodí, utře nos.

Záda a *hřbet* opět ukazují na koncept nahoře je víc než dole, a sice spojením ohýbat / ohnout / hrbít před někým záda / hřbet. Opět se jedná o vyjádření podřízené pozice osoby, která záda /hřbet ohýbá.

Záda jsou též symbolem kontrolování, říkáme, že máme neustále někoho za zády, v zádech. Ve stejné souvislosti se užívá též *zadek*, tzn. cítit, že je člověk sledován znamená mít někoho za zadkem.

Podřízenost ukazuje i *břicho*, *plazit se před někým po břiše*.

Kdo má nad někým moc, má někoho *omotaného/otočeného kolem prstu* nebo mu vidí až do žaludku.

Intenzivní vyjádření podřízenosti ukazuje frazém *lízat někomu paty*.

Často užívána spojení najdeme též u báze slova *koleno*. Pokud někoho snažně o něco prosíme, klekáme si na kolena. Říkáme též, že jsme šli do kolen, někdo nás srazil na kolena, klesli jsme na kolena.

Velmi silně je na tělo vázáno vyjádření trestu, útoku, boje mezi dvěma stranami, přirozeně proto, že se váže na představu skutečného fyzického zápasu.

Začínáme u *hlavy*, po hlavě nebo přes hlavu nás může někdo praštit.

Stejně tak můžeme dostat (jednu) do *nosu* nebo po nose. O hlavu i o nos nám může někdo něco otloukat.

Častým trestem pro neposlušné děti je *tahání za ucho*, do extrému je toto vedeno spojením utrhnout někomu (obě) uši. Též pohlavek se označuje „dostat za uši“, zřejmě i proto, že někdy toto letmé plácnutí může zasáhnout i ušní boltce.

Ztrestat můžeme někoho i na *tvář*, v konkrétním nebo abstraktním smyslu plivnout / naplivat někomu do tváře.

Vzájemná rivalita se projevuje jako potřeba *jít si po krku*. Obrazně se též užívá spojení mít nůž na krku nebo šlápnout někomu na krk. Během potyčky můžeme protivníka chytout po krkem. Další spojení, které se objevuje, je *zakroutit někomu krkem*. Toto je též užíváno především v obrazném slova smyslu, spíš než na lidské tělo však ukazuje motivaci na usmrcování domácí drůbeže, která se takto zabíjela pro přípravu jídel; zakroutit lidským krkem není proveditelné.

Ránu můžeme dostat *přes pusu*, do *zubů*, ale taky po *hřbetě*. Jsme-li přistiženi při zakázané činnosti, můžeme dostat přes prsty.

Malé děti dostávají výprask *na zadek*, počet ran je většinou vázán na *pěťadvacet*. Dostat výprask můžeme popsat i pouhým *přehnout přes koleno*, vázaným na specifickou pozici, ve které dítěti naplácáme.

Výprask zmiňujeme i v přeneseném slova smyslu, když někomu říkáme, že by si zasloužil (pěťadvacet na zadek/na holou). *Kopnout někoho do zadku* je též spojení užívané obrazně, a sice ve významu dát někomu košem, tedy odmítnout někoho. *Kopnout někoho do kotníku* poté znamená někoho zdiskreditovat, motivaci lze zřejmě hledat v tom, že kotník je citlivé místo a rána do něj člověka ochromí.

Když chce člověk vyjádřit svůj hněv, zlobu, touhu po pomstě, váže svoje pocity velmi jednoznačně na *krev*. Krev funguje jako naturalistický symbol jakékoliv boje, pomsty, dosažení satisfakce pomstou.

Jestliže člověka ovládá zloba, většinou se krev rozproudí a člověk zrudne v obličeji. Říkáme tedy, že krev někomu *kypěla/vzkypěla / se mu pěníla/zpěníla v žilách* nebo že mu *stoupla / se mu nahrnula / se mu vehnala do hlavy / obličeje / tváře*. Hněv a zloba se odráží přirozeně i v očích, oči se podlévají krví.

Hněv popisujeme též z pozice toho, kdo ho způsobil, říkáme, že někdo vehnal někomu krev do tváře. Způsobovat jakékoli neshody, hádky, negativní atmosféru popisujeme jako *působit/způsobit/vyvolávat/vyvolat/děla zlou krev* nebo *dělat hodně zlé krve*.

Touha po pomstě poté znamená *volat / bažit / prahnout po něčí krvi*. Silnou nenávist popisujeme jako *do krve někoho nenávidět, do krve se hádat/pohádat*.

Jestliže hádka neskončí jen u slovní výměny, říkáme, že se někdo do krve porval / serval, že se do krve zmlátili.

Ukončit něčí život znamená *prolít jeho krev*. Často užíváme též spojení, že má někdo na rukou něčí krev, tedy obrazně řečeno, je vinen něčí smrtí.

Lidová moudrost ale nezapomíná upozornit, že vztek a další negativní pocity nejdou člověku k duhu, viz rčení *Zlost a hněv kazí krev*.

Nepříjemné/negativní pocity/emoce obecně
--

Oko

- blýskat/zablýskat očima
- div mu oči nevyškrábal / nevydrápal // málem mu oči vyškrábal / vydrápal // vyškrábal by mu oči
- hodit / mrsknout / střelit / šlehnout po někom okem // loupat / loupnout po někom očima (hodit po někom (vzteklým pohledem))“
- oči se mu podlily krví
- probodávat/probodnout někoho očima / pohledem

Nos

- (i) nos mezi očima někomu vyčíst / zapřít / závidět apod.
- přeletělo mu něco přes nos

Žaludek

- ležet někomu v žaludku // mít někoho v žaludku
- má toho/něčeho plný žaludek
- mít žaludek na vodě
- orací se / zvedá se mu žaludek

Kost

- měl mrazení v kostech

Nervy

- hra nervů (psychické napětí)
- válka nervů
- je to o nervy // To jsou nervy!
- jít / hrát / lézt / brnkat někomu na nervy // drásá / rve / trhá / žere mi to nervy // tečou mi z toho nervy
- přijít o nervy
- pocuchat / poničit někomu nervy

- selhaly / povolily / praskly / vulg. prdly / ujely / vypověděly / vytekly mu nervy //
ztratil nervy

Smutek

Oko

- div si oči nevyplakal // málem si oči vyplakal // oči si mohl vyplakat
- má jen oči pro pláč // zbyly / zůstaly jí jen oči pro pláč

Strach

Hlava

- rvát si / trhat si vlasy z hlavy
- tlouct se do hlavy
- vlasy mu vstávají / se mu postavily / se mu ježí na hlavě (hrůza)

Ucho

- být podělaný / vulg. posraný až za ušima

Krk

- mít / cítit knedlík v krku

Zadek

- má zadek stažený strachem/strachy

Krev

- krev mu (z)tuhla / stýdla v žilách
- krve / kapky krve by se v něm nedořezal

Žaludek

- mít žaludek až v krku / hrdle

Spokojenost/požitek

Nos

- dát/dávat si do nosu/nosa (dopřát si dobrého jídla a pití)

Ucho

- lahodí to uším někoho

Ruka

- mnout si ruce

Láska

Oko

- hladit/pohládit / laskat/polaskat někoho očima

- mít oči zaslepené láskou

Krk

- padnout/padat někomu/si kolem krku // vrhnout se/vrhat se někomu kolem krku

Lýtka

- zapalují se jí/mu lýtka

Žaludek

- Láska prochází žaludkem.

Smích

Břicho

- popadat se / chytat se za břicho

Údiv / překvapení / nečekaná situace / rozpaky

Hlava

- zapůsobilo to na něho, jako by dostal kladivem do hlavy

Oko

- div mu oči nevylezly z důlků // málem mu oči vylezly z důlků // oči někomu lezly z důlků // otevíral oči údivem // kulil / třeštil / valil / vyvalil oči
- s vyvalenýma/ vytřeštěnýma očima stát / něco pozorovat / sledovat / někoho poslouchat apod.
- vytřít někomu oči

Nos znamená rozpaky:

- poškrábat se na nose

Ucho znamená rozpaky:

- poškrábat / podrbat se za uchem

Pusa znamená údiv:

- s otevřenou pusou (zůstat) stát / něco/někoho pozorovat / poslouchat apod.

Zadek znamená údiv:

- padnout před někým na zadek

Úcta / oddanost / obdiv

Zadek

- lézt někomu do zadku

Ruka

- políbit/líbat někomu ruku
- požádat nějakou ženu o ruku
- ucházet se o ruku nějaké ženy
- nosit někoho na rukou

Noha

- ležet někomu u nohou
- padnout/padat / vrhnout se/vrhat se někomu k nohám
- položit / složit / snést někomu něco k nohám

Nadřazené postavení / moc / podřízenost

Nos

- utřít nos (nepochodit)
- utřít někomu nos (usadit někoho)
- vodit / tahat někoho za nos // věšet někomu na os bulíky // věšet/pověsit někomu něco na nos

Záda

- ohýbat/ohnout / hrbit záda před někým
 - mít někoho pořád za zády
 - mít někoho v zádech
- šplhat/vyšplhat se po cizích zádech

Zadek

- mít někoho pořád za zadkem

Břicho

- plazit se před někým po břiše

Hřbet

- ohýbat/ohnout / hrbit před někým hřbet
- šplhat/vyšplhat (se) po cizích hřbetech

Prst

- omotat si / otočit si někoho kolem prstu // mít někoho omotaného / otočeného kolem prstu

Pata

- lízat někomu paty
- nesahat někomu ani po paty
- sklapnout / srazit paty

Koleno

- být na kolenou
- jít do kolen
- kleknout na kolena
- klesnout/klesat na kolena
- nesahat někomu ani po kolena
- padnout/padat před někým na kolena
- pro korunu / krejcar by si dal / nechal koleno vrtat

Žaludek

- vidět někomu až do žaludku
- prosit někoho na kolenou
- srazit / dostat někoho na kolena

Trest / útok

Hlava

- praštit někoho (něčím) po hlavě/přes hlavu

Nos

- dát někomu / dostat (jednu) do nosu
- dostat po nose
- mávat někomu něčím pod nosem // stkat někomu něco (stále) pod nos
- otloukat někomu něco o nos

Ucho

- dát někomu pře ucho/uši/za ucho/uši
- dostat po uších / přes ucho/uši/za ucho
- utrhnout někomu (obě) uši
- vytahat / vykrákat někoho za ucho/uši

Tvář

- plivnout / naplivat někomu do tváře

Krk

- chytit někoho pod krk
- jít někomu/si po krku
 - mít nůž na krku
- šlápnout někomu na krk
- zakroutit někomu krkem

Pusa

- dát někomu po puse/přes pusu
 - dostat po puse

Zub

- dát někomu (jednu) do zubů
 - dostat do zubů
 - vynést někoho v zubech
- zuby nehty se bránit / se domáhat / se držet apod.
- zub času (na něčem zapracoval / se na něčem projevil / hlodá apod.)

Zadek znamená trest / útok

- dát někomu (pětadvacet) na zadek / naplácat někomu na zadek
 - dostat (pětadvacet) na zadek
 - kopnout někoho do zadku
 - zasluhovat /zasloužit na zadek

Hřbet

- dostat po hřbetě
- zmalovat/zvalchovat/namastit někomu hřbet

Prst

- dát někomu přes prsty // klepnout někoho přes prsty
 - dostat přes prsty
 - přiskřípnout někomu prsty
 - spálit si prsty

Koleno

- přehnout někoho přes koleno

Kotník

- kopnout někoho do kotníku (zdiskreditovat)

Kost

- zpřerážet někomu kosti

Pomsta / zloba

Krev

- bažit / prahnout / volat po něčí krvi
- do krve někoho nenávidět / se urazit apod.
 - do krve někoho zmlátit
 - do krve se hádat/pohádat
 - do krve se porvat / servat
- krev mu kypěla/vzkypěla / se mu pěnila/zpěnila v žilách
- krev mu stoupla / se mu nahrnula / se mu vehnala do hlavy / obličej / tváře
 - mít na ruku krev
- oči se mu podlily/podlévají krví // má oči podlité krví
 - prolít/prolévat něčí krev
- působit/způsobit/vyvolávat/vyvolat/děla zlou krev // nadělat hodně zlé krve
 - utopit něco/revoluci v krvi
 - vehnat někomu krev do tváře
 - Zlost a hněv kazí krev.

2.10 TĚLO JAKO SDĚLOVACÍ / KOMUNIKAČNÍ PROSTŘEDEK – TĚLO JAKO SIGNÁL DOHODY/ SOUHLASU/ NESOUHLASU

V posledním jmenovaném schématu se nám tělo ukáže jako komunikační prostředek, tedy zažitá gesta, neverbální komunikace i obrazná vyjádření spojená v této souvislosti s lidským tělem.

Početnou skupinu frazémů zakládá vyjádření souhlasu nebo nesouhlasu v rámci komunikace.

Základem je pohyb *hlavy*. Kroutit/zakroutit / vrtět/zavrtět (nad něčím) hlavou znamená být proti, stejně jako hlavou pohrdavě pohodit. Pro vyjádření rozčarování užíváme i obrazného vstávají / ježí se mu vlasy na hlavě, což jsme pravděpodobně odpozorovali u zvířat a přenášíme tento prvek i do komunikace lidské. Srst je ježí zvířatům především na hřbetě, toto umístění vedle hlavy užíváme též.

Nos je opět spojen se svou funkcí čichového orgánu, takže pokud nám něco „nevoní“, nejde nám to pod nos, nos krčíme a nad tímto ohrnujeme. Můžeme dodat ještě nelichotivé poznámky, tzn. brumlat si / bručet si něco pod nos/pod nosem.

Jazyk nám slouží pro jasné drzí gesto – vyplázneme ho.

Zuby jsme zatínali, když jsme chtěli něco vydržet, pokud se nám ale něco velmi přičí, pak zuby skřípeme.

Nejvýrazněji se ve finále projevuje *ruka*. Rukama se domlouváme, rukama si potřese na pozdrav. Zvolání „ruku na to!“ mluví za vše. Dát někomu na něco ruku znamená souhlasit a tím i možnost ruce si tedy podat a dohodu takto zpečetit. Ruku můžeme též nabídnout ke smíru.

Shoda je vyjadřována buď jako jedna ruka, nebo ruce dvě, které jsou v součinnosti. Jedna ruka značí totožné názory, ruce dvě pak společnou práci, kooperaci dvou různých přístupů.

Jestliže od něčeho dáváme ruce pryč, je to jasná negativní odpověď, jakákoliv věc je tedy v tomto smyslu myšlena jako činnost/dílo, na které/m se nechceme podílet.

Ucho, záda, hřbet a prsa figurují též v nadávkách.

Hlava

- kroutit/zakroutit / vrtět/zavrtět (nad něčím) hlavou (nechápat, nevěřičně, odmítavě)
- kývat / pokyvovat hlavou
- vlasy mu vstávají / se mu postavily / se mu ježí na hlavě (nesouhlas)
- hodit / pohodit hlavou

Nos

- brumlat si / bručet si něco pod nos/pod nosem
- krčit nad něčím nos (grimasou vyjadřovat odpor)
- nejde mu to pod nos
- ohrnovat/ohrnout nad něčím/někým nos

Jazyk

- vypláznout na někoho jazyk

Zub

- skřípat zubany/zuby // udělat něco se skřípějícími zuby // se skřípáním zubů

Hřbet

- ježit/naježit hřbet

Ruka

- ruku na to!
- jít někomu na ruku
- dát někomu na něco ruku
- dát od něčeho ruce pryč
- moct si podat ruce
- nabídnout / podat někomu ruku ke smíru
- být (s někým) jedna ruka
- ruku v ruce s něčím jde / stoupá apod.
- ruku v ruce s někým něco (u)dělat / postupovat apod. // společnou rukou // rukou společnou a nerozdílnou
- už je ruka v rukávě

- Ruka ruku myje.

Rameno

- krčit/pokrčit rameny nad něčím

Noha

- stavět se na zadní (nohy)

Komunikace / nadávka

Ucho

- vulg. mít v uších nasráno

Záda

- vlez mi na záda

Hřbet

- vlez mi na hřbet

Prsa

- vulg. pochcat někomu prsa

- vulg. poser si prsa

Ruka

- domlouvat se rukama

- rozkládat / šermovat rukama

- potřást někomu rukou // potřást si s někým rukou // stisknout někomu ruku

ZÁVĚR

V předkládané diplomové práci jsme konfrontovali jeden z přístupů kognitivní lingvistiky s konkrétní částí lexikonu. Zaměřili jsme se na koncept tělesnosti, tzv. „embodiment“, a frazeologické jednotky somatické, tedy takové, jejichž bázová slova tvoří části lidského těla.

Cílem této práce bylo aplikovat princip tělesnosti na konkrétní lexikologický materiál a věnovat přitom pozornost sémantické klasifikaci frazeologických jednotek.

V teoretické části jsme postupovali směrem věda → kognice → tělesnost → frazeologie. Viděli jsme, že pohled na kognitivní lingvistiku se u nás a ve světě liší, interpretovali jsme Lakoffův experiencialismus, Johnsonův embodiment i Lakoffovy-Johnsonovy metafory, kterými žijeme. Usouvztažnili jsme jazykový obraz světa dle lublinské školy a frazeologii.

Gró práce bylo směřováno do části praktické, v níž jsme pracovali s konkrétními frazeologickými jednotkami.

V počáteční fázi jsme podrobili somatické frazeologické jednotky frekvenční analýze. Zjistili jsme, že kromě částí těla, které jsou viditelné pouhým okem, tzn. hlava, ruka, noha, uši, nos, zadek atd. Je velmi výraznou a z hlediska frazeologických jednotek početnou skupinou oblast částí těla, které jsou našim očím skryty, tzn. vnitřní orgány, soustava kosterní a nervová. Nedá se tedy říct, že by člověk vnímal své tělo jen povrchově a nerefletoval to, co se děje uvnitř.

Následná sémantická analýza pověděla více. V rámci analyzovaných frazeologických jednotek jsme došli k deseti schémátům, která je možno v rámci excerpovaných jednotek identifikovat.

Schémata potvrzují myšlenky experiencialismu (viz s. 16). V obecné rovině odpovídají tomu, co jsme pro schémata jmenovali v teoretické části dle Sedlákové (viz s. 19). Mnoho částí těla je též vnímáno na základě opozice uvnitř-vně, Johnsonovu „in-out“ charakteristiku (viz s. 20-21) je tedy možno identifikovat na konkrétním jazykovém materiálu. Též vlastnosti schémat dle Evanse a Greenové (viz s. 22-23) platí pro schémata, která jsme nadefinovali v naší práci. Velmi silně se uplatňuje též koncept nádoby, protiklad nahoře-dole, vlevo-vpravo, vpředu-vzadu, nahoře je víc než dole, které akcentovali Lakoff s Johnsonem (viz s. 26). Jazykový obraz, o kterém jsme též v teoretické části hovořili (viz s. 28), je možno na základě excerpovaného materiálu, který byl následně sémanticky zpracován, též uvažovat.

Sémantická analýza excerpovaných jednotek potvrdila, že lidské tělo a jeho fyzická zkušenost je pro naše myšlení a náš jazyk velmi výrazným faktorem. Na jedné straně jsme se setkali s frazémy, které reflektovaly čistě senzomotorickou zkušenost našeho těla (např. mít hlavu jako koleno,), na druhé straně jsme se už dostávali do oblasti abstraktního myšlení, které i informace čistě nehmatatelného rázu (jako emoce např.) vázala na fyzické pocity nebo vzhled jistých částí těla, které tyto aspekty myšlení doprovázejí (např. s odchozími starostmi mu spadl kámen ze srdce).

Byli bychom rádi, kdyby naše práce inspirovala další snahy reflektovat frazeologii i ze sémantického hlediska a přemýšlet tak o jazyku a jeho mluvčích mimo „učebnicovou“ gramatiku.

ANOTACE

Příjmení a jméno: Mlejnková Aneta

Ústav/katedra a fakulta: Ústav lingvistiky při Katedře bohemistiky, Filozofická fakulta

Název práce: Od hlavy až k patě aneb Somatická frazeologie jako obraz

konceptualizace tělesné zkušenosti v jazyce

Vedoucí práce: Mgr. Marek Nagy

Počet znaků: 136 897

Předkládaná magisterská diplomová práce vychází z premisy principu tělesnosti. Na materiálu somatické frazeologie českého jazyka sleduje konceptualizaci tělesné zkušenosti člověka v jazyce a podává tak též sémantickou analýzu excerpovaných frazeologických jednotek.

Klíčová slova: tělo, tělesnost, tělesná zkušenost, frazeologie, somatická frazeologie, konceptualizace, schéma

SEZNAM POUŽITÉ LIERATURY

- ČERMÁK, F. Jazyk a jazykověda. Praha 2001
- ČERNÝ, J. Dějiny lingvistiky. Olomouc 1996
- EVANS, V.; GREEN, M. Cognitive Linguistics : An Introduction. Edinburgh 2000
- GEERAERTS, D.; CUYCKENS, H. The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. New York 2007
- JOHNSON, M. The Body in the Mind : The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason. Chicago and London 1990
- LAKOFF , G. Ženy, oheň a nebezpečné věci : co kategorie vypovídají o naší mysli. Praha 2006
- LAKOFF, R.; JOHNSON, M. Metafory, kterými žijeme. Brno 2002
- MRHAČOVÁ, E. Názvy částí lidského těla v české frazeologii a idiomatice : Tematický frazeologický slovník II. Ostrava 2000
- MRHAČOVÁ, E. ; PONCZOVÁ, R. Zvířata v české a polské frazeologii a idiomatice : Česko-polský a polsko-český slovník. Ostrava 2003
- ROHRER, T. Emdodiment and Experientialism. In GEERAERTS, D.; CUYCKENS, H. The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. New York 2007
- SEDLÁKOVÁ, M. Vybrané kapitoly z kognitivní psychologie : Mentální reprezentace a mentální modely. Praha 2004
- SCHWARZOVÁ, M. Úvod do kognitivní lingvistiky. Praha 2009
- VAŇKOVÁ, I. Nádoba plná řeči. Praha 2007